סיפור ההקמה של החוג לכלכלה באוניברסיטת תל אביב[1]

דוד פינס

הקדמה

בנובמבר 2013 פנו אלי אפרים צדקה ואסף רזין בבקשה לכתוב חיבור שנושאו הקמת החוג לכלכלה באוניברסיטת תל אביב (להלן את"א). התפלאתי שפנו דווקא אלי, כיוון שהיתרון היחיד שהיה לי הוא היותי אחד משלושת המינויים הראשונים בחוג: אבא לרנר, שהתמנה לראש החוג ולדיקן, חיים לובין וכותב שורות אלו (לבד משלושת אלו לימדו בשנה הראשונה של החוג את הקורס "מבוא לכלכלה" גם חיים בן שחר [המכונה חבש] ויואב כסלו, שניהם עם מינוי רגיל באוניברסיטה העברית (להלן א"ע) ומורים מן החוץ באוניברסיטת תל אביב).

פניתי, יחד עם ציונה מדר, ל"הארכיון לתולדות אוניברסיטת תל אביב" כדי לקבל מושגים ראשונים על התיעוד הקיים. הסתבר כי החומר היחיד שיכולתי להיעזר בו על התקופה של הקמת החוג הוא הידיעונים וסדרת הראיונות שערך רוני אשל עם בכירי האוניברסיטה, ובהם גם כאלו שהייתה להם נגיעה ישירה להקמת החוג לכלכלה וניהולו בשנתיים הראשונות. אין זה, אפוא, מסמך היסטורי מתועד כהלכה אלא סיפור כפי שראו אותו חברי סגל. במקרים של סתירות בראיית הדברים, כתבתי מה שלהערכתי אירע.

הפקתי תועלת רבה מהפגישה עם מנהל הארכיון, בני הספל, היסטוריון בהשכלתו. הוא שכנע אותי כי לא ניתן לתאר תולדות מוסד כמו החוג מבלי לתאר את הרקע הקודם להקמתו. אני מודה לו על עצתו הטובה.

במהלך ההקמה של החוג מתבלטות שלוש דמויות עיקריות שבתיאור תרומתן הסגולית להקמת החוג קשה להפריז. הראשון הוא יונתן שפירא שניהל את ענייני החוג לכלכלה בשנת הלימודים 1965/66 ובמחצית הראשונה של 1966/67. הוא היה אחראי לגיבוש תכניות הלימודים לשנה הראשונה, 1965/66, וכן לשלוש שנות התואר הראשון שתכניתן התפרסמה בידיעון לשנת 1966/67. בפברואר 1967 מצטרפות שתי הדמויות האחרות המתבלטות בסיפור ההקמה של החוג

---

1 מאמר זה הוא גרסה מקוצרת של Pines D. (2014), "The Establishment of the Tel Aviv University Economics Department", *Israel Economic Review* 12(1), 37–80. אני מודה לחיים בן שחר, יצחק גלבוע, נדב הלוי, אלחנן הלפמן, מיכה מיכאלי, אפרים צדקה, אפרים קליימן ואסף רזין על הערותיהם בכתב ובע"פ, וביניהם כאלו שמנעו ממני מבוכה בגלל אי דיוקים; למרואיינים (צבי אקשטיין, בן שחר, אלחנן הלפמן, יורם וייס, ליאו לידרמן, צדקה ורזין). כמו כן, אני אסיר תודה לעבודתו המסורה של עוזר המחקר שאולי שרזי שביצע את הקלטת הראיונות ועריכתם, ולעזרתן של ציונה מדר, דפנה גל ונטלי זיצר שסייעו לי באיסוף החומר, בעריכה ובשימוש בתכנות שונות. אני חב גם תודה לגלבוע שהשכיל למצוא את המימון להוצאות הכרוכות בכתיבת עבודה זאת. למותר לציין שרק אני נושא באחריות לדעות המובעות ולטעויות שנפלו בחיבור זה.

לכלכלה באת"א: איתן ברגלס המנוח, שעל שמו נקרא ביה"ס לכלכלה כיום, וחבש, שאת הכניסה לביה"ס מקדם פסל לזכר בתו שנפטרה בדמי ימיה. בהצטרפותם לחוג ובנקיטת פעולה מהירה הצליחו שניהם למנוע מצב מביש שבו לא היה החוג יכול להעניק למסיימי המחזור הראשון ללימודי התואר הראשון תעודה מוכרת ע"י המועצה להשכלה גבוהה (המל"ג). לאחר שפתרו את בעיית הזמן הקצר התפנה איתן, בסיועו של חבש, להכין תכנית לטווח של 5-6 שנים לגיבוש סגל של מורים, ולבצע אותה כמעט במלואה. חבש, בראייה לטווח ארוך, ייצר את התנאים למימון פעילות המחקר, ומה שלא פחות חשוב לעידוד אינטראקציה אינטנסיבית בין החוקרים שהתמחו בתחומים שונים. תוך זמן קצר הניב פועלו של איתן בסיועו של חבש תוצאות שהעלו את מעמד החוג החדש לרמה מכובדת בארץ ובעולם.

א. המאבק להקמת אוניברסיטה עצמאית בתל אביב וההשלכות על החוג לכלכלה

המחזור הראשון של החוג לכלכלה באת"א החל לפעול בשנת הלימודים 1965/66. באותה שנה הפסיקה השלוחה של המחלקה לכלכלה של א"ע לקבל תלמידים חדשים. מאז הקמתו ב-1965/66 ועד 2013 סיימו 13,633 תלמידים לימודי כלכלה לתואר ראשון,[2] 841 סיימו את לימודיהם לתואר שני ו-64 לתואר שלישי. את איכות ההוראה שזכו לה התלמידים קשה יותר לכמת, אך ניתן לקבל מושג חלקי על כך מרמת עבודות המחקר של מוריהם שבאה לידי ביטוי במיקומו של החוג בדירוג העולמי של המחלקות לכלכלה שיידון בהמשך החיבור. על סמך דיון זה אפשר לטעון כי הסטודנטים הללו זכו להיחשף לחזית הידע ברוב תחומי הכלכלה.

אמנם החוג לכלכלה באת"א החל לפעול בשנת הלימודים 1965/66, אך קשה להבין את אופן התפתחותו ועיצוב אופיו ללא הבנת האירועים שהתרחשו בשלוש עשרה השנים שקדמו להקמתו. בסקירה הקצרה על אירועים אלו אציין לפחות שלושה צמתים שבהם נבחרו, כמעט באקראי, הנתיבים שאפשרו להתקדם לקראת ההישגים המרשימים שאליהם הגיע החוג תוך פרק זמן קצר יחסית. אציין גם את שאר נתיבי ההתפתחות בשלושת הצמתים, ושלמזלה של את"א פסחה עליהם ההתפתחות בפועל. באופן פרדוקסלי, בצומת הראשון הייתה ההתפתחות בפועל למורת רוחם של אלו שפעלו מטעם עיריית תל אביב (להלן: עת"א) להקמת האוניברסיטה ונאבקו על עצמאותה ושגשוגה.[3] דווקא הם העדיפו נתיב שאילו נבחר באותה עת הייתה לכך השפעה שלילית ביותר על אופייה העתידי של הפקולטה למדעי החברה, בכלל ועל אופיו של החוג לכלכלה בפרט.

האירועים בתקופה זו שהיו להם השלכות על הקמת החוג לכלכלה ועיצוב אופיו בשלבים הראשונים להקמתו היו קשורים, מצד אחד, במאמצים הבלתי נלאים של א"ע למנוע מעת"א להקים אוניברסיטה עצמאית שתהיינה לה כל הסמכויות והזכויות של המוסדות המוכרים, כלומר א"ע, הטכניון ומכון וייצמן. המדיניות של א"ע נבעה משאיפתה לשמור על ההגמוניות שלה בכל מה שנוגע

2 מתוכם סיימו 871 סטודנטים את לימודי התואר הראשון בכלכלה לאחר קבלת תואר ראשון במסגרת אחרת.

3 המושג "עת"א" מייצג כאן גם את הגוף הפוליטי-אדמיניסטרטיבי וגם את המכונים האוניברסיטאיים שהיו כפופים למחלקת החינוך של העיריה ומהם צמחה את"א. לפעמים היו העמדות של הגופים הללו מנוגדות ושררה ביניהם מתיחות עד כדי איבה אישית (ריאיון עם יעבץ).

להשכלה גבוהה בתחום מדעי הרוח, מדעי החברה, משפטים ורפואה. מצד שני גילתה הממשלה בראשות דוד בן גוריון יחס עוין לעצם הקמת אוניברסיטה בתל אביב. עמדה זו נבעה משני מניעים. הראשון היה מדיניות פיזור האוכלוסייה; הממשלה, ובראשה בן גוריון, רצו שהרחבת ההשכלה הגבוהה תהיה קשורה לפיתוח הפריפריה, וריכוז המוסדות בערים הגדולות סתר את המטרה הזו. המניע השני היה פוליטי צר: למנוע הצגת הישגים מצד הציונים הכלליים ששלטו באותה עת בעיריית תל אביב, כדי שמפא"י (מפלגת פועלי ארץ ישראל) תוכל בבוא הזמן לנצח בבחירות לראשות העיריה.[4] עמדה זו של הממשלה בראשות בן גוריון אפיינה גם את שאר הגופים שנשלטו ע"י מפא"י כמו הסוכנות היהודית וחברי מפא"י במועצת עת"א, שהיו באופוזיציה ל"ציונים הכלליים" ששלטו בעת"א עד 1959. משעברה רשות העיר למפא"י אחרי הבחירות ב-1959 נעלם המניע הפוליטי של השלטון המרכזי בהתנגדותו להקמת אוניברסיטה בתל אביב; נותר רק המניע של פיזור האוכלוסייה.

ראש העיר החדש מטעם מפא"י, מרדכי נמיר, המשיך במשנה מרץ את מדיניות קודמו מהציונים הכלליים, חיים לבנון, לקדם את הקמת האוניברסיטה בתל אביב. כדי להשיג זאת היה צריך לשכנע את חבריו בממשלה שיסירו את התנגדותם מהמניע של פיזור אוכלוסייה או תמיכה בגישה של א"ע. לצד מאמציו של נמיר לשכנע את עמיתיו למפלגה פעל גם צבי יעבץ, מהדמויות הבולטות בהנהגת המכונים האוניברסיטאיים של העיריה, לשכנע את בן גוריון באמצעות שמעון פרס להסיר את התנגדותו להקמת אוניברסיטה בתל אביב. המאמצים בשני המישורים נשאו בסופו של דבר פרי והשלטון המרכזי והגופים הממלכתיים הכפופים לו שינו את עמדתם ונתנו יד להקמת אוניברסיטה עצמאית בתל אביב.

חשוב להדגיש שלבד מהשאיפה של א"ע לשמור על הגמוניה לשמה בכל מה שנוגע להשכלה הגבוהה בתחומים שהוזכרו לעיל, הועלו גם נימוקים אקדמיים בעד ונגד הקמת אוניברסיטה **עצמאית** בתל אביב. מצד אחד, נציגי א"ע הביעו חשש שאם תקום בתל אביב אוניברסיטה עצמאית היא תתבסס על הסגל הקיים במוסדות שעסקו באותה עת בהוראת לימודים על-תיכוניים בתל אביב, ביחוד בחלק ממדעי הטבע, במשפטים ובמדעי החברה. כפי שיתברר בהמשך הדברים, היה לחשש זה יסוד בחלק מהמקרים, ואילו התממש ספק אם יכול היה לקום החוג לכלכלה במתכונת שבו הוקם בסופו של דבר. הדגש כאן הוא על המילה **עצמאית**. הוא בא להבהיר כי במשך כל התקופה הוכר הצורך ע"י כל המעורבים כי יש להגדיל את הנגישות להשכלה גבוהה, ולשם כך יש מקום להקים מוסדות נוספים. המחלוקת נסבה, אם כן, על שאלת העצמאות של המוסדות האלו והפריסה הגאוגרפית שלהם. א"ע לחמה בתוקף על כך שהגופים שיוקמו כדי לספק את הצרכים הללו יקבלו את חסותה על מנת שתפקח על תכנית הלימודים ורמת המרצים. מהצד השני, הועלו נימוקים בעד עצמאות האוניברסיטה שתקום בתל אביב. בקרב חוגים מסוימים, לרבות בשלטון המרכזי, רווחה הרגשה שבתחום לימודי מדעי החברה, ובמיוחד בכלכלה, קיימת בירושלים מונוליטיות בצורת החשיבה, והמונח "נערי פטינקין" לא תמיד היה כינוי חיבה למי שקיבל חינוך גבוה מסודר אלא לציין את מי שעמדתו בנושאי כלכלה

4 "הציונים הכלליים" הייתה מפלגת מרכז-ימין שב-1961 הפכה ל"המפלגה הליברלית" לאחר איחוד עם "המפלגה הפרוגרסיבית". "המפלגה הליברלית" יצרה ב-1965 עם מפלגת "חרות" את "גח"ל" (גוש חרות ליברלים). ב-1973 הוקם "הליכוד" שהיה מערך מפלגות שהוקם לצורך הבחירות שעמדו להתקיים ב-1973. מערך זה כלל את מרכיבי "גח"ל" ומפלגות קטנות נוספות. ב-1984 אוחדו המוסדות של כל המפלגות שהרכיבו את "הליכוד" והוקמה "מפלגת הליכוד" של היום.

היא ימנית.[5] היה אז לפחות שר אחד בממשלת מפא"י, שר החקלאות פרץ נפתלי, שתמך באופן גלוי בהקמת מוסדות עצמאיים כדי להבטיח תחרות וגיוון הגישות במדעי החברה, ובעיקר בכלכלה.

ב-1956 מינה שר החינוך, זלמן ארן, ועדה בראשות דוד הורוביץ כדי לבחון את המוסדות להשכלה גבוהה פרט לא"ע ולטכניון. הוועדה קבעה כי "יש להרחיב את מספר בעלי ההשכלה הגבוהה ולהקים מוסדות לימוד בהיקף רחב ובפיזור גיאוגרפי". לאור הדו"ח קיבלה ועדת החינוך של הכנסת החלטה עקרונית שלפיה רצוי שגם בתל אביב יתקיים מוסד להשכלה גבוהה בעל רמה אקדמית נאותה.

במישור המעשי התנהל מאבק בין א"ע לבין עת"א על סיפוח שני מוסדות ההוראה העל-תיכונית שפעלו בתל אביב בתחום המשפטים ומדעי החברה: "ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה" (להלן ביה"ס) שהוקם ב-1935 ושהיה עצמאי, ו"ביה"ס הגבוה למדעי החברה" שהוקם בשלהי שנות הארבעים בחסות ההסתדרות הכללית.

לקראת 1954/55 הוסכם בין א"ע לבין המרכז לתרבות של ההסתדרות על שיתוף פעולה שלפיו תופעל תכנית לימודי הכלכלה של א"ע בביה"ס הגבוה למדעי החברה ע"י מורים הנמנים עם מורי המחלקה הירושלמית, או שיוסמכו על ידה (עם צוות המורים נמנו ניסן לויתן, מיכה מיכאלי, יוסף עטיה וחיים לובין). לפי ההסכם ניתן קורס המבוא לכלכלה כקורס דו שנתי, ולאחר מכן היו התלמידים אמורים לעלות לירושלים לשם השלמת לימודיהם לקראת קבלת התואר הראשון.[6] אחד מבוגרי התכנית הזו היה חבש שהיה ברבות הימים דיקן הפקולטה למדעי החברה באת"א ולאחר מכן נשיא האוניברסיטה.

עת"א מצדה החלה ב-1953 לנהל מו"מ עם ראשי ביה"ס כדי להקים מסגרת משותפת עם המכון האוניברסיטאי למדעי הטבע שהיה תחת חסות עת"א (למעשה מנוהל מבחינה אדמיניסטרטיבית ע"י המחלקה לחינוך של העיריה, בראשות שאול לוין). למרות היסוסיה של עת"א, לרבות חלק מאנשי המכונים, ביחס לרמתו של ביה"ס, ראתה העיריה במוסד זה בסיס לפקולטות למשפטים ולחברה באוניברסיטה ששאפה להקים. המו"מ התנהל בעצלתיים, נמשך כשנתיים וחצי והסתיים רק ביוני 1956, כשהושגה טיוטת הסכם למיזוג המכונים העירוניים (שכללו באותה שנה את המכון הביולוגי פדגוגי, המכון למדעי הטבע והמכון לתרבות ישראל) עם ביה"ס במסגרת גוף אקדמי אחד שייקרא **"האוניברסיטה של תל אביב"**.[7] ב-6 ביוני 1956 התקיימה מסיבת עיתונאים שבה הובא לידיעת הציבור כי שני הגופים התמזגו וכי "בזאת קמה **'האוניברסיטה של תל אביב'** ומוסדותיה האקדמאיים מתחילים מהיום". ההסכם כלל פירוט התפקידים והסמכויות של הגופים האקדמיים והמנהליים.

---

5 למען הדיוק, המונח "נערי פטינקין" מתייחס לאלו שלפני תש"ח למדו בא"ע במסלול לימודי המ.א. של אלפרד בונה, או היו רשומים לתכנית זו, ושעם חידוש לימודיהם אחרי מלחמת העצמאות בחרו לסיים את לימודיהם במסלול של פטינקין ולא להמשיך במסלול של בונה (ראה מיכאלי, 2007). בשפת היום יום מתייחס המושג "נערי פטינקין" למי שלמד בירושלים לפי התכנית החדשה שהנהיג פטינקין בלימודי הכלכלה שלפיה מושם דגש על הצד הניתוחי (אנליטי) ולא על הצד התיאורי (דסקריפטיבי) של הסוגיה הכלכלית. לדוגמה, בריאיון עבודה שהתקיים בראשית 1962 שואל אברהם זברסקי, יו"ר בנק הפועלים, את המועמד הצעיר המתייצב לפניו האם הוא מנערי פטינקין, כלומר האם למד כלכלה בירושלים לפי התכנית של פטינקין.

6 ראה גרוס (2009). חיים לובין (לובין, 1991) ציין בסרקזם את הקשר המוזר הזה. שכן, באותה עת התייחסה ההסתדרות אל המחלקה לכלכלה בירושלים, שבראשה עמד דן פטינקין, כאל המעוז של חסידי הקפיטליזם שבו מתחנכים לעוינות כלפי תנועת העבודה.

7 במשך השנתיים הללו פעלו ועדות שונות, בראשות משה ישי, שנתמנו ע"י ראש עת"א כדי לבדוק את נושא המיזוג.

אולם, כבר למחרת חתימת ההסכם, נתגלעו חילוקי דעות על רקע כיבודים וחלוקת תקציבים. את טקס תחילת שנת הלימודים 1956/57, שבו הייתה אמורה להישמע ההכרזה הרשמית על תחילת פעולתה התקינה של **האוניברסיטה של תל אביב**, ניהל כל אחד משני המוסדות בנפרד, כשכל מוסד מציג את עצמו כ**האוניברסיטה של תל אביב**. הסיבה הבלתי אמצעית למצב גרוטסקי זה היה ששני המכובדים, פרופסור ישראל אפרת, הרקטור המיועד של המכונים העירוניים, ואוגוסטו לוי, "ראש הנשיאות האקדמית" של ביה"ס, רבו על הזכות "לעמוד בראש הטקס". למעשה היו לכך גם סיבות עמוקות יותר, כולל הרצון מצד חלק מאנשי העיריה ליצור משהו חדש ולא להתבסס על מוסד בעל בסיס אקדמי רעוע, שלא הצליח גם אחרי 20 שנה להתרומם ולזכות בהכרה אפילו מקומית.[8] הביטוי הבולט להסתייגות הזו היה הסירוב של מועצת עת"א לאשר את טיוטת ההסכם. גישה אמביוולנטית זו באה לידי ביטוי מעשי בכך שבגיוס האמצעים דאג לבנון רק למכונים העירוניים. התרומה העיקרית של העיריה לביה"ס התבטאה באפשרות שנתנה למוסד להשתמש בשעות הערב בכיתות של בתי הספר העירוניים ובהקצאת מגרש, ליד "בית האיכר" ברחוב דיזנגוף, שהומר אח"כ במגרש שעליו הוקם בניין טרובוביץ, בשטח המיועד לאוניברסיטה שלהקמתה חתרה העיריה.

כאמור, ההסתייגות מהמיזוג מצד חלק מנציגי עת"א במו"מ נבעה מהערכה נמוכה של האיכות האקדמית של הלימודים בביה"ס. להערכה זו היה ביסוס במסקנות הוועדה שהוקמה ע"י א"ע בשלהי 1956 כדי לבחון את המצב במוסדות להשכלה גבוהה בתל אביב. חברי הוועדה, בנימין אקצין ואלפרד בונה, בחנו את מצב ביה"ס על סמך חוות דעת של מורים שלימדו גם בא"ע וקבעו כי אין לראות בביה"ס מוסד ברמה אוניברסיטאית.

מאז הלכו והידרדרו היחסים בין שני הגופים שקראו לעצמם "**האוניברסיטה של תל אביב**", והמריבות הגיעו לשיאן כאשר הקונגרס האמריקאי החליט להקציב מתוך כספי קרן התמורה האמריקאית סכום של 400,000 ל"י להקמת קתדרות באוניברסיטאות בישראל ובהן **האוניברסיטה של תל אביב** בעלת שני הראשים. בסופו של דבר זכו בכסף המכונים העירוניים כשהוכרו כ"**האוניברסיטה של תל אביב**" לצורך הזכות לקבלת החלק במענק.[9]

ב-1957 התקבלה החלטה בסנאט א"ע לפרוס חסות על כל אחד מהמוסדות בתל אביב שימלא אחר תביעות אקדמיות שתידרשנה ע"י א"ע. על סמך החלטה זו נפגש בנימין מזר, נשיא א"ע, עם חיים לבנון, ראש העיריה, ונציגים אחרים מטעם עת"א. בפגישה זו הבהיר מזר שאינו מכיר ב**אוניברסיטה של תל אביב**, ולאור החלטות הסנאט יתנהל המו"מ עם כל אחד מהמכונים של העיריה בנפרד, וכן עם נציגי ביה"ס שאינם מכירים בנציגי העיריה כמי שמייצגם. במסגרת זו ניהלה א"ע מו"מ עם ביה"ס על קבלת חסות בתנאים של סנאט האוניברסיטה.

המשמעות של קבלת החסות, שאותה הציעה א"ע לביה"ס, הייתה שההחלטות על תכניות הלימודים ועל מינוי המורים וקידומם תהיינה נתונות באופן בלעדי לא"ע לאור הקריטריונים המקובלים אצלה. במסגרת זו ייקלטו בא"ע רק מורים מביה"ס שיעמדו בקריטריונים של א"ע, וכל השאר יפרשו

---

8 להסתייגות זו מהרמה של ביה"ס **לא** היו שותפים חבר המורים הצעירים של המכון לתרבות ישראל ובהם משולם גרול, צבי יעבץ ושלמה סימונסון, כפי שיפורט בהמשך הדברים.

9 בתביעתו כמייצג "**האוניברסיטה של תל אביב**", ולכן הזכאי הבלעדי למענק, הסתמך ביה"ס על כך שלאור הטיוטה של הסכם האיחוד נרשם ביה"ס כחברה בע"מ תחת השם "האוניברסיטה של תל אביב – בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה". על סמך רישום זה טענו נציגי ביה"ס כי הוא הגוף המשפטי היחיד שיכול להיקרא "**האוניברסיטה של תל אביב**".

לפנסיה. היו אלו כמובן תנאים חמורים מבחינת ביה"ס, והם היו אפקטיביים יותר ביחס ללימודי מדעי החברה ופחות ביחס למשפטים.

ביה"ס החליט לקבל את התנאים של א"ע ולוותר סופית על האפשרות למיזוג עם המכונים העירוניים במסגרת **האוניברסיטה של תל אביב** (שלא התקיימה בפועל). המניע העיקרי להחלטה זו היה החשש שהמיזוג עם המכונים העירוניים לא יצא לפועל לפני שהמועצה להשכלה גבוהה (להלן המל"ג) תחל בפעולתה, ואז לא תעניק הכרה לביה"ס כמוסד אקדמי. לחשש זה היה בסיס מוצק לאור המסקנות השליליות של הוועדה של א"ע שבחנה את מעמדו האקדמי של ביה"ס, ולאור ייצוגה הדומיננטי של א"ע במל"ג. כדי להימנע ממצב מביש שבו יישאר ביה"ס, כמו שהיה עד אז, מוסד עם יומרות אקדמיות שאינו מוכר ע"י גופים מוסמכים כלשהם, החליטו ראשיו להיענות לכל תנאי שנדרש ע"י א"ע כדי לקלוט את הפקולטות למשפטים ולחברה. המניעים של א"ע לקלוט את המוסד היו, בין השאר, לשים קץ להמשך פעולתו של ביה"ס עם יומרות בלתי מוצדקות לחינוך גבוה ובו בזמן להצר, ואולי למנוע, את הקמתה של אוניברסיטה **עצמאית** בתל אביב.

שני המוסדות, א"ע וביה"ס, הגיעו להסכם ב-1959 שלפיו המסגרות של משפטים וחברה בביה"ס הגבוה ובפקולטות המקבילות בירושלים תהיינה שתי שלוחות מקבילות עם תכנית לימודים אחידה ומעמד שווה למורים שייקלטו באוניברסיטה. בניגוד להסכם מ-1956 בין עת"א ובין ביה"ס, שמעולם לא אושר ע"י מועצת העיריה ולא מומש בפועל, ההסכם בין א"ע וביה"ס נחתם והתבצע כלשונו. מתמיה, אפוא, שעד היום נחשב האירוע ב-1956 כמועד הקמתה של **את"א**.[10]

עוד לפני שנחתם ההסכם בין א"ע וביה"ס זלגו הידיעות בדבר המו"מ המתקדם בין שני המוסדות לצעירי המכון לתרבות ישראל וביניהם גרול, יעבץ וסימונסון. הם ראו בהתקדמות המו"מ בין א"ע לבין ביה"ס התפתחות חמורה שלה אחראי אפרת, הרקטור של האגף העירוני של **האוניברסיטה של תל אביב**, שברדיפתו אחר כבוד העכיר את היחסים עם ביה"ס.[11] הם חששו כי ההסכם המתגבש בין א"ע וביה"ס יפגע באופן אנוש בהקמת אוניברסיטה **עצמאית** בתל אביב. בניסיון אחרון למנוע את ההסכם בין א"ע וביה"ס ולהחיות מחדש את המיזוג עם המכונים שעליו סוכם ב-1956, פתחה קבוצת המורים הזו במגעים עם נציגי ביה"ס בסוף 1958 ובתחילת 1959 כדי לשכנעם לשנות את עמדתם.[12] באחת מפגישות אלה דחה זאב צלטנר, דיקן משפטים בביה"ס ואחד מיוזמי ההסכם עם א"ע, את ניסיון השכנוע של קבוצת המורים בטענה כי ההסכם המתגבש הוא הדרך היחידה להשיג הכרה בלימודי ביה"ס, כאשר המל"ג נשלט ע"י א"ע, ולקבוצת המורים אין הצעה אלטרנטיבית

10 כך למשל סבור אורי כהן (2006) שכתב מחקר היסטורי על היחסים בין א"ע לבין את"א. ראה גם את הערך "אוניברסיטת תל אביב" בויקיפדיה. אם מקבלים גישה היסטורית זו, צריך גם לציין בתולדות את"א כי שלש שנים אחרי הקמתה היא התפרקה וחלקה הגדול מבחינת מספר התלמידים נקלט בא"ע.

11 בצעד חסר תקדים מבחינה פרוצדורלית מודח אפרת מכהונת הרקטור ב-1959. כאמור, הוא הואשם ע"י קבוצת המורים בכישלון המיזוג של המכונים האוניברסיטאיים עם ביה"ס. אבל הסיבה הישירה להדחה הייתה ניצול המקורות הכספיים המצומצמים של המכונים לנסיעות תכופות לארה"ב תוך הזנחת ענייני המכונים עצמם (יעבץ).

12 יעבץ מכנה את הקבוצה הזו "המטבח" שבו, בשיתופו של בן-ציון כץ (לימים רקטור האוניברסיטה), התקבלו ההחלטות החשובות, בעוד שהגופים הפורמליים אישרו החלטות אלו כלשונן או לאחר תיקונים קלים בעלי אופי פורמלי.

שיכולה להבטיח את ההכרה הזו.[13] המשלחת של המורים נכשלה, אפוא, בניסיונה לשנות את החלטת נציגי ביה"ס.[14]

למעשה היה כישלון המיזוג בין המכונים לבין ביה"ס ולקליטת ביה"ס ע"י א"ע, שנראה כאסון ע"י קבוצת המורים, ניצחון בעל משמעות הן למערכת ההשכלה הגבוהה בישראל והן לאוניברסיטה שקמה בתל אביב.[15] מבחינת ההשכלה הגבוהה הוא חיסל בפועל מוסד שבכל מה שקשור למדעי החברה, לרבות כלכלה, היה בעל אופי פרובינציאלי עם מורים המנותקים לחלוטין מחזית המחקר.[16] את מקומו של מוסד זה תפסה השלוחה של א"ע בתל אביב שבה לימדו לפי התכנית של א"ע, וזאת רק ע"י מורים שא"ע קבעה כי הם עומדים בקריטריונים המקובלים עליה. כישלון האיחוד בין המכונים האוניברסיטאיים לבין ביה"ס מנע, אפוא, את המשך הפעלת תכנית הלימודים היומרנית של ביה"ס (ביחס לרמת הידע העדכני בכלכלה).

מבחינת אוניברסיטת תל אביב, כישלון המיזוג בין המכונים האוניברסיטאיים של העירייה עם ביה"ס וחתימת ההסכם בין א"ע וביה"ס מנעו מצב שבו תחום מדעי החברה באוניברסיטת תל אביב, ובו החוג לכלכלה, היה מלכתחילה מושתת על היסודות הרעועים של ביה"ס. ספק אם הייתה אז בכלל אפשרות לקבל הכרה מהמל"ג. טענה זו מבוססת על כמה עובדות והערכות. ראשית, בטיוטת הסכם המיזוג מ-1956 נקבע כי הסמכויות האקדמיות הממשיות תהיינה בידי "הנשיאות האקדמית" של "**האוניברסיטה של תל אביב**" שבראשה אמור היה לעמוד אוגוסטו לוי מביה"ס, ואילו לרקטור, אפרת, שאמור היה להתמנות מקרב צוותי המכונים העירוניים, הוקצו סמכויות ייצוגיות בלבד. שנית, בשלב זה (סוף 1958 וראשית 1959) הייתה קבוצה המורים המפצירה בנציגי ביה"ס, ובראשם צלטנר, לוותר על האלטרנטיבה של סיפוח לא"ע, במצב נחות. היענות להפצרות של קבוצת המורים הייתה אז אפשרית, אם בכלל, רק אם לביה"ס היה ניתן מעמד עדיף בקביעת התכנים האקדמיים של המיזוג. שלישית, ביה"ס יכול היה להביא "נדוניה" של למעלה מ-1,000 תלמידים ומספר גדול של מורים, לעומת מספר מצומצם בהרבה של מורים ותלמידים במכונים. בסיטואציה זו קשה להאמין שנציגי המכונים היו מצליחים להכניס שינויים בטיוטת ההסכם בתוך הגוף הממוזג ולהנהיג רפורמה בלימודי מדעי החברה של ביה"ס גם אם היו רואים בכך צורך (דבר שאינו ברור כלל). אדרבא, קרוב לוודאי שכדי שנציגי ביה"ס יענו לשידוליהם היה על נציגי המכונים להסכים לוויתורים ולמלא תפקיד נחות מאשר בהסכם המקורי. ניתן, אם כן, להסיק כי המל"ג, המונהג ע"י נציגים של א"ע, השואפת להגמוניה מוחלטת בתחומים של מדעי הרוח והחברה, משפטים ורפואה, היה נמנע מלהעניק הכרה כוללת למוסד התל אביבי, וזאת מסיבות טובות. היה זה, אפוא, מזלה הטוב של את"א שקבוצת המורים הללו נכשלה בניסיונה לשכנע את נציגי ביה"ס לבטל את החלטתם. אמנם "כישלון" זה דחה

---

13 לפי יעבץ ביטא זאת צלטנר באמירות: "ירושלים רוצה מונופול ואני רוצה הכרה, אני אתן להם מונופול והם יתנו לי את ההכרה", ו"מה יש לכם להציע?".

14 משמעות ההכרה ביחס למורים הייתה שעם קבלתם לשלוחה הם נחשבים כמי שמקיימים את הקריטריונים למינויים של א"ע; משמעות ההכרה ביחס לסטודנטים הייתה כי לימודיהם בביה"ס לפני שהמשיכו בשלוחה יוכרו כאילו למדו בתכנית השקולה לזו של א"ע. לובין (1991) מצביע על עיוות שנוצר ע"י הכרה זו.

15 המסקנות של כותב שורות אלו הפוכות מאלו שאליהן הגיע אשל (1975) בפרק העוסק בביה"ס.

16 ביטויים אלו מבוססים גם על הביקורת מצד הוועדה של אקצין ובונה על הרמה של מדעי החברה בביה"ס, אך בעיקר על היכרות של כותב שורות אלו עם תכניות הלימוד בביה"ס ובא"ע, שכן הוא למד בשני המוסדות. תלמיד כלכלה שסיים שנה ראשונה בביה"ס ומגיע לירושלים אינו מסוגל לפתור את התרגילים של שנה ראשונה כיוון שהוא אינו יודע להבחין בין משפט פוזיטיבי למשפט נורמטיבי, בין ביקוש לכמות מבוקשת, בין שוק משוכלל לשוק חופשי, וכיו"ב.

את הקמת **אוניברסיטת תל אביב**, ובה פקולטה למדעי החברה, אך הוא יצר תנאים שאפשרו בעתיד הקמת פקולטה למדעי החברה, ובה חוג לכלכלה, היכולים לאתגר את א"ע. עם זאת, עד שניתן היה להגיע לשלב זה, צריך היה לעבור בהצלחה עוד שני צמתים בעייתיים שיידונו בהמשך החיבור.

בדיעבד, ההישג של א"ע ("המונופול" שנתן צלטנר לירושלים) היה חסר חשיבות. באותה שנה, 1959, זכתה מפא"י בבחירות המוניציפליות בתל אביב ומרדכי נמיר ממפא"י נבחר לראש העיר. בראשות נמיר חידשה עת"א את מאמציה במלוא המרץ להקמת אוניברסיטה עצמאית. הצעד הראשון היה מינויה ב-1960 של ועדה בת שלושה חברים בראשות ח"כ משה שרת ובין חבריה חיים לבנון, ראש העיר הקודם, שפעל רבות להקמת אוניברסיטה, ומשה אבידור, מנכ"ל לשעבר של משרד החינוך ומנכ"ל הסוכנות בעת הקמת הוועדה. על הוועדה הוטל לבדוק את מצב המוסדות לחינוך גבוה בעיר ואת הקשר עם א"ע. המסקנות שהתקבלו פה אחד קבעו כי יש להקים בתל אביב אוניברסיטה אחת מסועפת ובעלת רמה גבוהה, ושהאוניברסיטה חייבת להיות **עצמאית**.[17] בכך דחו את בקשת בנימין מזר ואריה דבורצקי להמליץ על פיקוח ושליטה בלעדיים של א"ע על המתרחש בתחום האקדמי בתל אביב.

מסמך זה הפך להיות הצ'רטר של אוניברסיטת תל אביב. מצויד במסמך זה החל נמיר לשכנע את חברי מפלגתו לשנות את עמדתם התומכת במדיניותה של א"ע. משהושגה מטרתו נוצרה הרמוניה בין עת"א, הכנסת והממשלה. ועדת הכספים הביעה פה אחד משאלה המכוונת לשר האוצר להשוות בין הקריטריונים הנהוגים במוסדות הקיימים והקריטריונים שיחולו על אוניברסיטאות תל אביב ובר-אילן. התפתחות חיובית זו עדיין לא מצאה ביטוי מעשי מבחינת חלוקת המשאבים ע"י האוצר, אך לא מנע את התפתחותו של מה שהיה האגף העירוני של **האוניברסיטה של תל אביב**, שעדיין הייתה חברה עירונית הכפופה למחלקת החינוך. באוקטובר 1960 הסמיכה המל"ג 7 חוגים להעניק תואר ראשון וחוג אחד להעניק תואר שני. ב-1962 גדל מספר החוגים המוסמכים להעניק תואר ראשון ל-14.

צעד מכריע לקידומה המואץ של האוניברסיטה שבדרך לקראת הקמת אוניברסיטה עצמאית היה מינויו ב-1963 של ג'ורג' וייז לנשיא האוניברסיטה של תל אביב, לאחר שנמנעה ממנו משרת הנשיא של א"ע. מונע ע"י מוטיבציה חזקה וקצת רצון להוכיח מה הפסידה א"ע, החל לפעול במרץ רב כדי לבסס את הקיים ולפתוח תוך זמן קצר פקולטות חדשות שבראשן יעמדו בעיקר צעירים המצויים בחזית המחקר, כמו יובל נאמן ויהושע יורטנר.

מאז שביה"ס נקלט בא"ע עד מרץ 1964 הייתה **האוניברסיטה של תל אביב** חברה עירונית שפעלה בחסות מחלקת החינוך של עת"א בראשות לוין.[18] כדי להבטיח את עצמאותה ולאפשר גיוס כספים עצמאי פעלו נמיר וויז לניתוק **האוניברסיטה של תל אביב** מעת"א ע"י רישומה באפריל 1964 כעמותה (אגודה עותומנית) שנקראה מאז בשם **אוניברסיטת תל אביב** (את"א). עת"א העבירה לאת"א את הקרקעות המיועדות לה בשיח מונס ובמקומות אחרים ללא תמורה, ועובדי עת"א שעסקו בענייני האוניברסיטה עברו לעבוד באת"א. מאז הייתה האוניברסיטה בעלת הבית על נכסיה והמעסיקה של עובדיה, תוך נטילת אחריות מלאה להשגת יעדיה. בנובמבר אותה שנה התקיים טקס חגיגי לחנוכת הקריה האוניברסיטאית ברמת אביב. השתתפו בטקס נשיא המדינה, זלמן שז"ר,

---

17 המסקנות של ועדת שרת נתמכו גם ע"י אבידור שכמנכ"ל משרד החינוך שהמליץ בשעתו לזלמן ארן, שר החינוך, לא להיענות לבקשת עת"א לכלול נציג המכונים במל"ג, כיוון שאת **האוניברסיטה של תל אביב** מייצג כבר יצחק גלפט מביה"ס (שנקלט בא"ע לפי ההסכם מ-1959).

18 לפי יעבץ התקיימו יחסים מתוחים בין המכונים לבין מחלקת החינוך ובראשה לוין.

ראש הממשלה, לוי אשכול, שרים, חברי כנסת ומכובדים אחרים. היה זה מפגן כבוד לפועלו של וייז ותמיכה ציבורית באוניברסיטה החדשה.

בד בבד עם התרחבות הפעילות של **האוניברסיטה של תל אביב**, אחרי ועדת שרת, וביחוד לאחר שהוקמה פורמלית את"א, גברו הקשיים המעשיים של ניהול השלוחה של א"ע בתל אביב. לאור הצפיפות בבניין טרובוביץ ביקשה א"ע להקצות לה שטח לבניין נוסף בשטח סמוך. בקשה זו נתקלה בסירוב מוחלט, כיוון שהשטח הנוסף נועד ע"י העיריה לשמש את האוניברסיטה המקומית העומדת לקום ולא את המתחרה מירושלים. יתר על כן, למרות שפטינקין ניסה להמעיט בקשיים הכרוכים בצפיפות ולהוכיח כי קיום השלוחה אינו מהווה מעמסה על תקציב א"ע, טען נשיא האוניברסיטה, אליהו אילת, בישיבת הוועד הפועל של א"ע שהתקיימה בסוף 1964, כי השלוחה מהווה נטל כספי כבד. זאת ועוד, בניגוד לעמדת מוסדות האוניברסיטה עד אותה עת הטיל אילת "פצצה" בהצהירו כי לאוניברסיטה העברית לא יכולה להיות הזכות הבלעדית על ההשכלה הגבוהה בישראל, וכי יש להתחיל במו"מ עם **אוניברסיטת תל אביב** על העברת השלוחה לידיה. עמדתו המהפכנית הדהימה את השומעים והם דחו אותה באותה ישיבה. אולם היא אושרה לאחר מכן בישיבת הסנאט, למרות ההתנגדות הנמרצת של אריה דבורצקי, מזר, פטינקין וצלטנר. לאור חילוקי הדעות הועבר הנושא לחבר הנאמנים, ולאחר דיונים ממושכים הוחלט ב-1965, כבר אחרי יסודה הרשמי של את"א, לאמץ את עמדת ההנהלה של א"ע.

על בסיס החלטה זו החל מו"מ עם עת"א על חיסול השלוחה ועל ההסדרים הכספיים, לרבות הפיצויים לא"ע עבור בניין טרובוביץ (שנבנה על מגרש שירשה השלוחה מביה"ס אשר קיבל אותו מעת"א!). הוסכם כי החל משנת הלימודים 1965/66 תפסיק השלוחה לקבל תלמידים חדשים ואת"א תפתח שנה ראשונה, כך שבכל שנה אקדמית אחרי כן ילמד מחזור נוסף באת"א ואחד פחות בשלוחה. לפיכך, החל מ-1967/68 חדלה א"ע לקיים לימודי כלכלה בתל אביב. בפני המורים לכלכלה בשלוחה שהיה להם מינוי בא"ע, נדב הלוי ויוסף עטיה, עמדו שתי האפשרויות (מבחינת האוניברסיטה העברית): לעבור ללמד בירושלים או להצטרף למחלקה החדשה באת"א, עם העברת הזכויות. ניסיונות מצד כמה מאנשי את"א, וביניהם יונתן שפירא, לשכנע לפחות אחד מהם לעבור לאת"א נדחו ושניהם בחרו להישאר בא"ע ולעבור לירושלים, אם כי המשיכו ללמד בחלק מהשנים שלאחר מכן כמורים מהחוץ באת"א. שני המורים הזוטרים, חיים לובין ודוד פינס, שלימדו בשלוחה אך לא היה להם מינוי בא"ע, עברו לאת"א, הראשון כמרצה והשני כמדריך.

ההרפתקה התל אביבית עלתה לא"ע בקליטת מספר חברי סגל שייתכן כי לא היו בעדיפות ראשונה אילו לא הייתה א"ע כבולה ע"י ההסכם מ-1959, ובתשלום פיצויים לאלו שלא נקלטו במוסד החדש. למרות נטל זה, לא השיגה א"ע את מטרתה: אפוטרופסות על התפתחות ההשכלה הגבוהה בישראל בתחומים של מדעי הרוח והחברה, משפטים ורפואה. יחד עם זאת, ע"י חיסול המסגרת של ביה"ס תרמה א"ע להעלאת הרמה של הוראת מדעי החברה בישראל ובעקיפין סייעה להקמת **אוניברסיטת תל אביב** על תשתית אקדמית מוצקה, שכעבור מספר שנים יכלה להתמודד בהצלחה עם א"ע בקליטת מורים ותלמידים מצטיינים.[19]

ב-1964 מוקמת הפקולטה למדעי החברה. קיימות לפחות שתי גרסאות על תהליך ההקמה.

---

19 אחד מחברי הסנאט של א"ע הציע כי כדי להבטיח את ההגמוניה של א"ע יש לקבוע את העיקרון שא"ע תקבל את המורים הטובים ביותר. לשם כך כל מורה מצטיין יועבר לירושלים. בחינות הסיום תיערכנה בירושלים. ספריית ת"א תסתפק בספרי לימוד בלבד... יתר על כן, מורים שעברו מא"ע לאת"א התלוננו על ענישה ע"י שלילת זכויות, וכיו"ב ניסיונות למנוע מאת"א לאתגר את א"ע (יעבץ).

מהגרסה של יעבץ מתקבלת תמונה של מהלך חפוז מצד וייז שנועד להתחרות עם השלוחה בתחום מדעי החברה. כך מתאר יעבץ את המהלך (הריאיון אינו ערוך):

"...ובתוך הגן הבוטני, באבו כביר, בצריף העלוב הזה, קם וייז ערב בהיר אחד ואמר: מחר אני מקים פקולטה למדעי החברה... למחרת היום הוא הודיע לי יש לו פקולטה למדעי החברה, והוציאו מההחוג להיסטוריה את הרשלג[20] ועשו אותו דיקן ראשון של הפקולטה למדעי החברה. זוהי האמת.

ולמה את הרשלג כי את הרשלג אני הבאתי מירושלים. כי הרשלג בעצם גמר שם כלכלה אצל בונה. חוץ מזה היה חבר תל-עמל פעם ואיש השומר הצעיר וחבר מפ"ם יחד איתי, הוא לא היה היסטוריון, אבל אני לקחתי אותו להיסטוריה כלכלית, משום שהוא גמר כלכלה בירושלים לפני בואו של פטינקין, ושייך לאסכולה אחרת לגמרי. והם טוענים שהוא לא כלכלן, והוא טוען שהם לא כלכלנים. אז אמרתי: אני את ראשי לא אכניס שם... היות והוא היה האיש הקרוב ביותר למדעי החברה, אמר וייז שהוא יהיה דיקן. אבל אנשי מדעי החברה, לפי האסכולה של פטינקין ואייזנשטט לא החשיבו את הרשלג, ולא היו מוכנים לבוא אליו".

לפי גרסת הרשלג, שראה עצמו כחלק מקבוצת מקבלי ההחלטות, גובשה ההכרה בצורך להקים פקולטה למדעי החברה (שלא כמו במקרה של לימודי המשפטים) כבר ב-1962/1963. הצורך בכך היה כפול. ראשית, לא ניתן לפתח פקולטה למדעי הרוח ללא פקולטה למדעי החברה כי קיימת זיקה חזקה מאוד ביניהן, שלא כמו בין מדעי הטבע ומדעי החברה.[21] שנית, המקום הטבעי של מדעי החברה הוא בתל אביב שבה נמצאים מרכזי העסקים והתרבות. בשיקולים על הרכב הפקולטה הוסכם בין כל המעורבים בדיונים אלו כי יש ליצור גרעין של פקולטה ובו חוגים שאינם קיימים בא"ע או שניתן לגייס עבורם סגל ברמה גבוהה. בהתאם לכך, סוכם להקים את החוג האינטרדיסציפלינרי לארצות מתפתחות, את החוג לסטטיסטיקה שיכול להסתמך על גרעין המתמטיקה הקיים באוניברסיטה, וכן חוג למדע המדינה. הוחלט גם לדחות לעתיד את הקמת החוג לכלכלה. הכריעה את הכף בהחלטה זו ההערכה כי לשם הוראת הלימודים בחוגים שיוקמו קיים כבר סגל ברמה הולמת, מה שאין כן בכלכלה.[22]

אם אכן דיונים בנושאים אלו התקיימו עוד לפני שהרשלג נתמנה לדיקן בפועל, ולא לאחר מכן, הרי שהתמונה שמצייר יעבץ על ההחלטה החפוזה להקים פקולטה מהיום למחר נראית מוגזמת. אבל במקום אחר טוען הרשלג: "באביב או בקיץ 64... התרכזתי באותו זמן בהקמת הפקולטה למדעי החברה שזה היה מעשה קשה ביותר, כי לא היו לי אנשים, לא היו לי משאבים, לא היו לי תכניות", מה שמרמז שהגרסה של יעבץ על החלטה "מהיום למחר" ללא תכנון ובצורה מרושלת קרובה יותר למציאות מאשר "סוף מעשה במחשבה תחילה" שמשתמעת מהגרסה של הרשלג. יתר על כן, התמונה

---

20 במקור השמות של הרשלג ושל פטינקין משובשים.

21 כפי שנראה בהמשך, לחבש הייתה גישה הפוכה ולפיה הזיקה העיקרית של מדעי החברה היא למדעים מדויקים ולא למדעי הרוח.

22 הרשלג הצטרף לאוניברסיטה של תל אביב ב-1962 אחרי 12 שנות עבודה בא"ע שבהן הגיע למעמד השקול למרצה (במונחים של היום). לאחר שהתמנה לאוניברסיטה של תל אביב במשרה מלאה, כיהן בתקופות מסוימות כמ"מ ראש החוג להיסטוריה וכדיקן של הפקולטה למדעי הרוח. כמו כן מילא תפקידים ביצועיים שונים, לרבות חברות בוועדת הביצוע (הוועדה המרכזת במונחים של היום).

המצטיירת מדברי יעבץ מקבלת תמיכה מתיאורו של יונתן שפירא על אי הסדר הקיצוני ששרר בשנה הראשונה לאחר הקמת הפקולטה.

כמו החיפזון בבחירתו של הרשלג ע"י וייז, כך גם, תוך זמן קצר, סר חנו בעיניו. כנראה הסתבר לאחרון כי אין כל סיכוי לאתגר את א"ע בתחום של מדעי החברה כשהרשלג עומד בראש הפקולטה, כפי שהצליח בכך עם הגיוסים של נאמן בפיזיקה ויורטנר בכימיה. וייז מנסה להחליף את הרשלג באמיתי עציוני, הסוציולוג, וכשגם המהלך הזה נכשל, פונה וייז לאבא פתחיה לרנר, כלכלן בעל מוניטין בכל קנה מידה, ומציע לו את משרת הדיקן וראשות החוג לכלכלה.[23] שוב וייז עושה זאת מבלי לבדוק בהקפדה הראויה את התאמתו לתפקידים של ראש חוג ודיקן שאליהם אמור היה להתמנות.

בינתיים התגלגלו הדברים והרשלג התפטר בתחילת 1965 מתפקידו כדיקן בפועל, כך שבשנת הלימודים 1965/66, שבה הוקמה המחלקה לכלכלה, כבר לא כיהן בתפקיד זה. לפי גרסתו סיבת ההתפטרות הייתה אי קיום ההחלטה בדבר קידומו מדיקן בפועל לדיקן, למרות הרוב שהיה בוועדת הביצוע (הוועדה המרכזת במונחים של היום) בעד ההחלטה, וזאת בגלל הססנותו של בן ציון כץ, רקטור האוניברסיטה.

התפטרות הרשלג הוסברה על ידו לא בעלבון הכרוך בחוסר האמון של וייז ובהססנות הרקטור, כץ, אלא בשתי סיבות ענייניות. האחת היא הפרת העיקרון שמינויים אקדמיים הם עניין אקדמי טהור ואינו צריך להתבצע ע"י הנשיא, כפי שהדבר נעשה ע"י וייז. השנייה היא שאי מינויו לדיקן, במקום ממלא מקום דיקן, מנעה ממנו את הסמכויות שהיו נדרשות לדבריו לצורך ביצוע תכניותיו ביחס לפיתוח הפקולטה. הרשלג הכחיש בכל תוקף את הטענה שהתפטרותו נבעה מההצעה לאמיתי עציוני לכהן כדיקן שנעשתה מאחורי גבו, או הפנייה מאחורי גבו לאבא לרנר לאחר שהמו"מ עם עציוני לא עלה יפה. בקשר למינוי לרנר טען הרשלג כי הוא היה הראשון שהעלה את שמו כמועמד להיות דמות מרכזית בחוג לכלכלה שיוכל להתחרות עם החוג המקביל בא"ע. הוא הוסיף שלפי מיטב הבנתו אף פעם לא נשקלה האפשרות להביאו כדיקן שאמור להחליף אותו כל עוד הוא מכהן כממלא מקום. הכוונה הייתה להביאו כדמות מרכזית בחוג לכלכלה. לפי גרסתו עלה הרעיון להציע ללרנר להיות דיקן רק לאחר שהוא, הרשלג, התפטר, סירב להפצרות לחזור בו, ולא נמצא בארץ אדם אחר שיחליף אותו.[24]

את פרשת מינויו של הרשלג לדיקן בפועל ואת פרשת התפטרותו יש לראות כצומת שני שבו עלולה הייתה האוניברסיטה לבחור בנתיב שלא יוכל להוביל להקמת חוג לכלכלה ברמה שתוכל להתחרות ואף לעלות על החוג המקביל בא"ע. שכן, בעת שהוטל עליו להקים את הפקולטה למדעי החברה כדיקן בפועל, הוא היה מקבל ההחלטות ביחס לפקולטה והייתה לו השפעה מכרעת לגבי ההחלטה אם להקים או לא להקים חוג לכלכלה, ואם הוא יוקם מה יהיה אופיו. נוסף לכך, קודם לפרישתו מא"ע, היה להרשלג מינוי בחוג לכלכלה של א"ע ולדבריו הוא ניהל בשלבים מסוימים את

---

23 רשימת תרומתו של לרנר לתיאוריה הכלכלית היא ארוכה ומרשימה (היא כוללת לדוגמה את משפט לרנר-סמואלסון המשויך ללרנר). ללרנר היו קשרים קודמים עם ישראל. הוא כיהן כיועץ כלכלי לממשלת ישראל ולאחר מכן לאוצר ולבנק ישראל במחצית הראשונה של שנות ה-50 של המאה הקודמת. הוא גם כיהן כפרופסור אורח בחוג לכלכלה של א"ע ולימד את הקורס "תורת המחירים" (לפי מיכאלי היה זה בשנים 1955/56–1956/57).

24 התיאור על מעמדו של הרשלג לפני ואחרי הצטרפותו לאת"א מבוסס על הריאיון עם הרשלג. באותו ריאיון הרשלג דוחה בכל תוקף את מה שאומר יעבץ שהבאתו של לרנר נשקלה דווקא בעת כהונתו של הרשלג כדיקן בפועל, ובהערכת התכנית להביא את לרנר התלבטו באיזו מידה ייפגע הרשלג. עמדה דומה מובעת גם ע"י שפירא.

החוג בא"ע, לפני שפטינקין נתמנה לעמוד בראשו.[25] על רקע זה ראה הרשלג את עצמו "מושרש בתחום הכלכלי" למרות שבתחילה התמחה בהיסטוריה.[26]

עם סמכויות של דיקן בפועל ורקע פורמלי של כלכלן ניתן לשער שלו היה הרשלג מחליט להקים גם חוג לכלכלה בפקולטה שאותה לדבריו יזם וניהל, הוא היה מעדיף להקים חוג בעל אופי אינטרדיסציפלינרי במתכונת וברמה של החוג לארצות מתפתחות. כאמור, הרשלג החליט להימנע מלהקים חוג לכלכלה ב-1964/65 ובמקום זה "למקד את לימודי הכלכלה בחוג [שלו] ארצות מתפתחות". את ההחלטה הזו, שנבעה מהכרה במגבלותיו הוא ובזו של המורים שעמדו לרשותו, יש לזקוף לזכותו.

ב. לבטי ההקמה של החוג לכלכלה באת"א ויישום תכניות התואר הראשון

פרק זה דן בהתפתחות החוג לכלכלה במשולב עם התפתחות הפקולטה. שילוב זה הכרחי כיוון שלמעלה ממחצית הזמן הנדון בו היה מקבל ההחלטות בפועל, יונתן שפירא, גם סגן דיקן וגם ראש החוג לכלכלה בפועל.[27] לקראת שנת הלימודים הראשונה בכלכלה, 1965/66, אין דיקן לפקולטה למדעי החברה לאחר שהרשלג התפטר ולרנר אמור להגיע רק באוקטובר, סמוך לפתיחת שנת הלימודים. את ענייני הדיקן ממלא בינתיים שפירא בתוקף סמכותו כסגן, יחד עם תפקידיו כממלא מקום של ראשי החוגים לסוציולוגיה ולמדע המדינה (עם מינוי פורמלי) וראש החוג לכלכלה בפועל (ללא מינוי פורמלי). לקראת שנת הלימודים 1965/66 נרשמים לפי שפירא יותר מאלף תלמידים ללימודי בוקר וערב ואין עדיין תכניות לימודים ואין רשימת מורים, כיוון שלא הוכנו ע"י קודמו. שפירא מדווח על כך לרקטור כץ החושש מקטסטרופה של זרם נרשמים שאת"א לא תוכל לספק להם את מה שהם מצפים ממנה. באין ברירה פונה הרקטור בעקיפין לפטינקין ומבקש שלא יסגור את השלוחה, או שיסייע ע"י מורים מא"ע לפתוח את השנה הראשונה לכלכלה ולשאר החוגים במדעי החברה העומדים להיפתח באת"א ושאותם לימדו בשלוחה. על רקע המאבק המר על שמירת ההגמוניה של א"ע ותפקידו הבולט של פטינקין במאבק זה, היה לצעד זה של כץ משמעות של "הליכה לקנוסה". יתר על כן, נוצר מצב מביך שבו רוצים להקים חוג לכלכלה שיוכל לאתגר את החוג הירושלמי באמצעות שמו של לרנר ולשם כך באים לבקש עצה ממי שפעל עד אז לכך שמטרה זו לא תושג. סגירת השלוחה (לקבלת תלמידים לשנה ראשונה) הייתה בשלב זה כבר בלתי נמנעת לאור ההחלטה בוועד המנהל של א"ע. אשר לסיוע שביקש כץ מפטינקין, כנראה שנענה בסופו של דבר בחיוב, כפי שמתאר זאת שפירא.

בשלב זה מנסה שפירא לזרז את בואו של לרנר, אך ללא הועיל. בצר לו פונה שפירא, ביולי 1965, ישירות לפטינקין ומבקש עצה וסיוע. שפירא מציין כי למרות כל המשקעים שנותרו מהמאבק

25 לפי מיכאלי (2007), רק בשנת 1955/56, אם בכלל, הייתה להרשלג השפעה על המתרחש במחלקה לכלכלה של א"ע.

26 הציטטה לקוחה מהריאיון עם הרשלג.

27 שפירא הגיע לאת"א ב-1965 עם דוקטורט בסוציולוגיה מאוניברסיטת קולומביה וקיבל מינוי בדרגת מרצה לממלא מקום ראש החוגים לסוציולוגיה ולמדע המדינה, שאך זה הוקמו, ולסגן דיקן של הפקולטה למדעי החברה.

להבטחת ההגמוניה של א"ע נתן לו פטינקין גיבוי וסייע הן למילוי תפקידו כדיקן (פורמלית שפירא הוא סגן דיקן, אך הדיקן לא תפקד ככזה) והן כמקבל ההחלטות בחוגים לסוציולוגיה, מדע המדינה וכלכלה. בהשפעת פטינקין באו כמה מהמורים של א"ע לעבודה חלקית, דבר שאפשר לו להציע לתלמידים תכנית לימודים צנועה אך מלאה (הכוונה כנראה לסוציולוגיה ולמדע המדינה). אשר לכלכלה, אין שפירא מפרט כיצד ניתן לו הסיוע ע"י פטינקין בכל מה שקשור לפתיחת שנת הלימודים בכלכלה, להוציא אמירה כללית בדבר הגיבוי מצד פטינקין "שמנע את התמוטטות החוג".

שפירא טוען שלקראת פתיחת שנת הלימודים הראשונה וגם בשנה שלאחריה היה הוא שניהל את החוג לכלכלה בעצמו, תוך התייעצות עם שניים-שלושה מ"נערי פטינקין", וזאת ללא כל סיוע מצד לרנר שהיה גם דיקן וגם ראש החוג בשנה הראשונה לקיום החוג. לא ברור למי הייתה הכוונה ב"נערי פטינקין" לבד מהעובדה ששפירא נועץ בלובין ופינס. שניהם סיימו את לימודי התואר השני אצל פטינקין והוא מינה אותם למורים במעמד זמני בשלוחה של א"ע בתל אביב.[28] לכותב שורות אלו לא ברור מי הפנה את שפירא אליהם ומדוע שפירא, שהיה מאוד זהיר בבחירת אנשי סגל, השליך יהבו דווקא על שני כלכלנים שאמנם לימדו בשלוחה אך היו בעלי תואר שני בלבד. לפחות לגבי אחד מהם קיימת הסתברות גבוהה למעורבותו של פטינקין בבחירתו של שפירא, כפי שמתואר בקטע הבא.

מהאמור לעיל, ולאור עדויות נוספות, מסתבר כי בניגוד למה שמקובל לחשוב משנפל הפור לא התנכל פטינקין להקמת החוג.[29] אדרבא, פטינקין חשש מהקמת חוג שבבסיסו יעמדו מורים מהגוורדיה הישנה, המנותקים מכל קשר ללימודי הכלכלה המודרנית בעולם. מבחינה זו הוא היה מעוניין שתלמידיו, או דוקטורנטים שסיימו לימודיהם באוניברסיטאות מובילות בעולם בלימודי הכלכלה, שרובן היו בצפון אמריקה ובאנגליה, יהוו את צוות המורים במחלקה שתוקם. להשגת מטרה זו היה מוכן לסייע, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בריאיון עם שפירא. יתר על כן, מתברר כי ביוזמתו פנה פטינקין לאחד משני הזוטרים כדי לשכנעו לסיים לימודי תואר שלישי. לשם כך דאג פטינקין לסיוע כספי ולמציאת מקום השתלמות בארה"ב, וזאת במטרה ברורה שהוא ישתלב בחוג העומד לקום באת"א. יתר על כן, בניגוד לטענה שפטינקין מנע ממורי כלכלה בא"ע ללמד באת"א לאחר הפסקת הקבלה של תלמידים חדשים ע"י השלוחה, לימדו בחוג החדש באת"א במרוצת השנים הראשונות מורים בכירים מא"ע כמו מנחם יערי, דוד לבהרי ואיתן ששינסקי. זאת ועוד, גם הלוי ועטיה, מורי השלוחה שחדלה להתקיים (למעט מילוי חובותיה משנים קודמות) קיבלו מינויים חלקיים בחוג המוקם באת"א בשנים הראשונות לקיומו. קשה להעלות על הדעת שהם היו ממרים את ההוראה המיוחסת לפטינקין. ולבסוף, עדות נוספת המחזקת את האמור לעיל ניתנה בריאיון שהתקיים לאחרונה עם חבש ומתבסס על דברים שאמר לו פטינקין כאשר חבש הודיע לו על כוונתו לעזוב את א"ע ולהצטרף לחוג החדש באת"א. יחד עם זאת אין להתפלא על כך כי כשמדובר בבחירה בין שני החוגים הוא העדיף שהטובים ביותר יגיעו לירושלים. כפי שיסתבר להלן, העדפה זו לא תמיד התממשה לאחר מכן.

שנת הלימודים 1965/66 של החוג לכלכלה נפתחת במועד, אך על בסיס רעוע. אין עדיין תכנית לשלוש שנות התואר הראשון, אלא רק לשנת הלימודים הראשונה. לבד מלרנר הבכיר מתמנים שני

28 ראה הערה 5 בקשר למושג "נערי פטינקין".

29 דעה הפוכה מביע לובין (1991).

מורים זוטרים, בעלי תואר שני בלבד, חיים לובין[30] ודוד פינס. לשני המורים האחרים, חבש ויואב כסלו, יש מינוי בא"ע; באת"א הם במעמד של מורים מן החוץ.[31] מבחינת הפקולטה, לא קיימים עדיין מוסדות המסוגלים לטפל בסוגיות מנהליות ואקדמיות. לפי תכנית הלימודים המתפרסמת ב"רשימת השיעורים לשנת הלימודים תשכ"ו (1965/66) ומערכת השעות" על התלמיד למלא חובות בשני חוגים כדי לקבל תואר (קיימים בפקולטה כבר שישה חוגים: ארצות מתפתחות בראשות הרשלג, כלכלה בראשות לרנר, מדע המדינה בראשות שפירא (כממלא מקום), סוציולוגיה בראשות שפירא (כממלא מקום), מדעי העבודה בראשות אריה גלוברזון (כממלא מקום) וסטטיסטיקה בראשות יוסי יהב (כממלא מקום).[32] כמו כן קיימת מסגרת לימודים המכונה "המגמה לעיתונות".

לימודי החוג לכלכלה, המתייחסים כאמור לשנה א', כוללים את ה"מבוא לכלכלה" שהוא הקורס היחיד הניתן מטעם החוג לכלכלה. חוברת התרגילים של קורס המבוא מועתקת כמעט כלשונה מהחוברת הירושלמית, לבד מתרגיל השדות המורחב ע"י הכללת שוק העבודה, כך שניתן להמחיש שיווי משקל כללי בשלושה שווקים (קרקע, חיטה ועבודה). שני הקורסים האחרים, "מבוא לסטטיסטיקה" ו"תורת ההיגיון", הם קורסי שירות שניתנים ע"י יחידות אחרות בפקולטה ומחוצה לה.

ב-1966/67 מתרחבת הפקולטה ע"י קליטה זמנית של ביה"ס למנהל עסקים ע"ש רקנאטי, בראשות יאיר אהרוני (לימודים לקראת תואר שני ולימודי תעודה), וכן המגמה לראיית חשבון. לקראת שנה זו מופיע לראשונה ידיעון ראשון ובו פירוט המוסדות האקדמיים והמנהליים של הפקולטה ואיושם. רשימת המוסדות כוללת ועדת הוראה, ועדת קבלה, ועדת מחקר וועדת ספרייה. החוג מיוצג רק בוועדת ההוראה וזאת ע"י אחד הזוטרים, שכן בעת הכנת הידיעון לא היו מינויים רגילים אלא של שני הזוטרים.

בידיעון לשנת 1966/67 מופיעה כבר תכנית מלאה לשלוש שנות התואר הראשון ובה מערכת השעות ושמות המורים של הקורסים. התכנית של החוג לכלכלה יוצאת דופן בכך שאינה כוללת את שמות המורים שיורו את הקורסים. במקום זה מצוין כי שמות המורים יפורסמו בעתיד. התכנית חוברה כנראה ע"י הזוטרים שהעתיקו בעיקרון את התכנית הירושלמית. בתכנית זו חלו כמה שינויים ביחס לשנה הראשונה: הקורס במתמטיקה לכלכלנים א' מחליף את הקורס מבוא לסטטיסטיקה שעובר לשנה ב', ושני הסמסטרים של תורת ההיגיון מושמטים מהתכנית ובמקומם נכנסים שני סמסטרים של חשבונאות). תכנית שנה ב' כוללת את תורת המחירים, מאקרו ומבוא לסטטיסטיקה (שמועבר משנה א'). תכנית שנה ג', שעדיין אינה מתממשת, כוללת כלכלת ישראל, תולדות המחשבה

30 השימוש במונח "זוטרים" מתייחס למעמדם האקדמי של השניים, ולבטח אינו מתייחס לדמותו הססגונית של לובין שהיה מדור שקדם לזה של רוב המורים שנוספו לחוג לאחר מכן. לובין, בהיותו בן 18, שירת בבריגדה היהודית של הצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. כשהשתחרר למד בסמינר למורים. בתחילת מלחמת העצמאות פיקד על קורס לאלחוטאיות בשיח מונס ולאחר מכן התמנה לקצין הקשר של חטיבת יפתח בפלמ"ח. היה מראשוני תלמידיו של פטינקין והצטיין כמורה בבית הספר הגבוה של ההסתדרות, בשלוחה של הא"ע, ובחוג החדש שהוקם באת"א (עם תלמידיו נמנה גם חבש – לימים דיקן הפקולטה למדעי החברה ונשיא האוניברסיטה). שמו יצא למרחוק כמרצה מרתק ותלמידים רבים צבאו על דלתות כיתותיו.

31 אין כאן הבחנה בין מורים מן החוץ לבין מורים במשרה חלקית. מה שמשותף בשני המקרים הוא שתפקידם של המורים מוגבל להוראה ללא מחויבויות אחרות.

32 ראשי החוגים אינם מפורטים בתכנית הלימודים של 1965/66 והנחתי שמעמדם לא השתנה בין 1965/66 ל-1966/67. מכיוון שבידיעון של 1966/67 לא מופיע שמו של ראש החוג למדע המדינה הנחתי, על סמך הריאיון של שפירא, כי באותה שנה הוא כיהן כראש החוג בפועל של החוג למדע המדינה.

הכלכלית, בחירה בין שני סמסטרים ביסודות המימון לשני סמסטרים בשיווק וכן בחירה באישור של ארבע שעות מתוך מגוון של ארבעה עשר קורסים שבחלקם הגדול עדיין אינם ניתנים.

ראש החוג לכלכלה הרשום בידיעון של 1966/67 הוא לרנר, אך למעשה הוא לא ימלא את התפקיד שיועד לו. לרנר עוזב לפני תחילת שנת הלימודים 1966/67 כדי לקבל מינוי של פרופסור בחוג לכלכלה באוניברסיטת ברקלי, ובה הוא שוהה עד פרישתו.[33] כאן המקום להעריך את תרומתו של לרנר לחוג. מלכתחילה היו הציפיות ממנו גדולות ביותר, שהרי מדובר באישיות מיוחדת וכלכלן בעל שאר רוח מבין הבולטים בדורו. לפי ויקיפדיה אמר עליו פול סמואלסון, מי שזכה בפרס נובל בשנה השנייה מאז שחולק הפרס לראשונה, כי לרנר היה ראוי לקבל את הפרס בשנה הראשונה שבה הוא חולק לפני כל אחד אחר (לרבות סמואלסון עצמו), וכי נמנע ממנו מינוי קבוע באוניברסיטה אמריקאית כלשהי כיוון שהיה יהודי, סוציאליסט ובוהמיין. בשהייתו הקצרה המחיש לרנר את החלק הראשון ואת הסיפא של החלק השני (כאמור קודם, ב-1966 קיבל לרנר מינוי קבוע בברקלי, לראשונה בחייו בארה"ב).

במישור אחד, קשה להפריז בהערכת תרומתו של לרנר להרחבת האופקים של אלו שבאו אתו במגע. מבחינה זו הייתה תרומתו של לרנר חשובה מאוד לשיפור ההוראה והעמקת ההבנה של הנושאים שנידונו, אפילו בשיעורי המבוא. לעומת זאת לא היה לרנר איש ארגון, וכפי שמתאר שפירא בריאיון עם רוני אשל לא ניתן היה להיעזר בלרנר בפתרון הבעיות המנהליות-אקדמיות שבהן נתקל שפירא. יתרה מזאת, לרנר לא היה ער להשלכות על עתיד החוג של מעט ההחלטות שעמד לקבל. הדבר בא לידי ביטוי חד במיוחד כשמדובר בחוג חדש שאיושו בשלב הקמתו עשוי להשפיע על אופי המועמדים שירצו להצטרף אליו בעתיד. לשם דוגמה, לפני בואו של לרנר נעשו כמה ניסיונות ע"י הזוטרים לשכנע דוקטורנטים מצטיינים בחו"ל, ובהם כאלו שנשלחו מטעם א"ע, לשקול את הרעיון של הצטרפות לחוג העומד לקום באת"א. לא קשה לתאר מדוע ענו אותם מועמדים בשלילה לאור מידת האטרקטיביות של החוג באותה שעה לעומת אלו שאיישו את החוג המקביל בא"ע. והנה, זמן מה מאוחר יותר המליץ לרנר, כראש החוג, לצרף את אחד המרצים בעל תואר ד"ר בחוג לארצות מתפתחות. שני הכלכלנים הזוטרים שהיו היחידים עם מינוי רגיל בכלכלה, פרט ללרנר, הביעו הסתייגות מהרעיון על סמך אינפורמציה על עמדתו של פטינקין כלפי אותו מועמד, שהייתה ידועה ברבים. החשש של הזוטרים היה כי בהיותו בעל תואר ד"ר הוא יהיה בעל התפקיד הבכיר בחוג המוקם, דבר שעלול לחסום את בואם של המשתלמים בארה"ב שהיו ברובם תלמידי פטינקין, או חונכו לפי הגישה המקובלת בלימודי הכלכלה באוניברסיטאות הטובות בעולם. החשש היה שבראשותו של אותו מועמד יתפתח החוג לפי הקונצפציה של הרשלג שלפיה בנה את החוג לארצות מתפתחות. לפי קונצפציה זו, הלימוד מכוון להשכלה אינטרדיסציפלינרית רחבה, אך בהכרח שטחית בכל הנוגע לכלכלה.

כדי לברר את הסוגיה, הוחלט עם לרנר לקיים ישיבה משותפת שבה תינתן למועמד הזדמנות להפריך את טענות הזוטרים. דבריו של המועמד באותה ישיבה רק חיזקו את עמדתם של הזוטרים ואף לא שכנעו את לרנר, שאמנם לא הודיע בצורה מפורשת את החלטתו אך בפועל ירד המינוי הפרובלמטי מסדר היום. בעמדת הזוטרים תמך גם שפירא, אם כי לא ברור אם הוא השתתף באותה ישיבה. היה זה הצומת השלישי שבו נמנעה בחירה של נתיב שלפי הערכת כותב שורות אלו לא יכול היה להוביל להקמת חוג לכלכלה ברמה שתוכל להתחרות, ואף לעלות, על החוג המקביל בא"ע.

ניתן לראות במקרה של לרנר מעין דוגמה נגדית לתזה האפלטונית כי השליט (מקבל ההחלטות,

33 היה זה המינוי הראשון של לרנר כפרופסור עם קביעות בארה"ב למרות תרומותיו החשובות לכלכלה לפני כן.

והאדמיניסטרטור במקרה הנדון כאן) צריך להיות פילוסוף. לרנר היה פילוסוף (הוגה דעות), אך לא אדמיניסטרטור. במידה רבה צדק דווקא הרשלג שלדבריו ראה בו מראש "כלכלן מרכזי... אדם משכמו ומעלה", אך לא מתאים להיות דיקן.

עם תחילת הלימודים 1966/67 נשאר החוג ללא ראש והוא מנוהל בפועל ע"י שפירא, סגן הדיקן, כפי שעשה, לדבריו, בפועל גם בשנה הראשונה לקיום החוג כשלרנר עוד היה ראש חוג הרשמי. בצד תפקידו כדיקן בפועל, על שכמו של שפירא מוטל ב-1966/67 גם העול של ניהול החוגים לכלכלה, למדע המדינה ולסוציולוגיה, כשהמינוי שלו כממלא מקום הוא פורמלי ביחס לסוציולוגיה ומדע המדינה ובלתי פורמלי ביחס לכלכלה. לאור הדשדוש במקום בכל מה שקשור בגיוס מורים לכלכלה עד המחצית הראשונה של 1966/67, שפירא עומד אובד עצות לקראת פתיחת שנת הלימודים השלישית. בסופה צריך יהיה להעניק תעודת תואר ראשון מוכרת ע"י המל"ג (או לפחות להעניק אישור על זכאות לתואר כזה). במצב הקיים, לאחר שלרנר פרש, קיימים מטעם החוג רק שני מינויים של זוטרים, ולכל יתר המורים יש מינויים חלקיים או מינויים של מורים מן החוץ. בתנאים אלו אין סיכוי לקבל הכרה של המל"ג בתואר שאמור להיות מוענק למסיימים. ואז חלה תפנית דרמטית כאשר חבש וברגלס יוזמים פגישה עם שפירא, המתקיימת בפברואר 1967, ובה הם מודיעים לו על נכונותם להצטרף לחוג לכלכלה. לפי תיאורו של חבש, תפנית זו "כמעט מפילה את שפירא מהכיסא" מרוב תדהמה על הנס שאירע לו ברגע האחרון. שכן, במשרתו העיקרית עמד אז ברגלס בראש המחלקה הכלכלית שהקים במשרד הביטחון, לאחר שלא נענה להצעה של פטינקין להצטרף לחוג לכלכלה בא"ע. לחבש היה מינוי בביה"ס למנהל עסקים של א"ע. שפירא, שראה בהצטרפותם המתואמת של שני בעלי תואר שלישי (האחד משיקגו וחברו מניו יורק) הישג רב משמעות שיאפשר לחוג להתקדם לקראת הכרה של המל"ג שתידרש לבוגרי התכנית. לשם השגת מטרה דחופה זו, ולביסוס החוג בטווח הארוך יותר, מינה שפירא ביזמתו של חבש את ברגלס לראשות החוג, מינוי שהצדיק את עצמו מעל המשוער. חבש מונה באוקטובר 1968 לדיקן הפקולטה למדעי החברה.

כאן המקום לסטות מתיאור מהלך הדברים כדי לסכם ולהעריך את תרומתו של שפירא לבניית הפקולטה למדעי החברה, ובתוכה החוג לכלכלה, ובמידה מסוימת גם הפקולטה לניהול (מדובר בשנים הקריטיות 1965/66 ו-1966/67).

1. בבואו לפקולטה למדעי החברה מוצא שפירא כי מספר הנרשמים ללימודי השנה הראשונה כבר עולה על אלף, בזמן שאין תכניות להוראה של הנרשמים ואין מורים המסוגלים לבצע אותן. למרות המשקעים, פונה שפירא לפטינקין וזה עוזר לו בעצות בקשר לתפקידו כדיקן ובשכנוע מורים מא"ע ללמד במשרה חלקית בפקולטה המוקמת באת"א. מדובר בחוגים סוציולוגיה, מדע המדינה וכלכלה.
2. כדי לסכל את תכניתו של וייז לבנות את ביה"ס למנהל עסקים ע"י מורים שיבואו לארץ מארה"ב לתקופות קצרות ויחזרו לשם, שפירא לוקח את הפרויקט לזמן קצר תחת חסותו, וזאת למרות הכרתו שמדובר בבי"ס מקצועי שאין לו מקום בפקולטה למדעי החברה. לצורך זה פונה שפירא אל זאב הירש השוהה בארה"ב ומבקש ממנו לתכנן את הקמת ביה"ס למנהל עסקים ולאתר חברי סגל מתאימים. הירש מפנה את שפירא אל יאיר אהרוני, ושפירא מציע לאהרוני את הנהלת ביה"ס. בידיעון של 1966/67 מופיעים הירש ואהרוני כחברי סגל של הפקולטה למדעי החברה.
3. בשנה הראשונה לכהונתו כראש החוג לסוציולוגיה בפועל, שפירא מגייס מספר אנשי סגל צעירים בארץ ובחו"ל ובונה יחד עם עמנואל מרקס את התשתית לסגל של החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה.
4. שפירא מסכל מינויים של כמה פרופסורים שנפלטו מא"ע בגלל אי התאמתם האקדמית לתפקידי מפתח, בעיקר בחוג למדע המדינה. הוא מביא למינויו של אשר אריאן לאחר זמן קצר לראש החוג שעליו מוטלת הקמתו.

5. כסגן דיקן, שפירא מתוודע לשני חוגים אינטרדיסציפלינריים, "ארצות מתפתחות" ו"מדעי העבודה", שהוקמו בתקופתו של הרשלג. האחרון הוחדר לפקולטה ע"י ההסתדרות ששליחיה התערבו בנושאים אקדמיים ומנהליים. שפירא שם קץ להתערבות זו. הוא דואג למינויו של אריה גלוברזון כראש החוג למדעי העבודה בפועל כדי לתת תוכן אקדמי ללימודי החוג הזה.
6. בצד תפקידו כסגן דיקן הוא מנהל בפועל בשנים 1965/66 ו-1966/67 גם את ענייני החוג לכלכלה. הוא מסייע לזוטרים לחסום מינוי לא ראוי לדעתם שלרנר יוזם, ומינויים אחרים שאינם עומדים בקריטריונים המקובלים בא"ע.
7. שפירא נענה בהתלהבות להצעתם של ברגלס וחבש להצטרף לחוג לכלכלה וגורם למינויו של ברגלס לראש החוג. מינויים אלו תורמים להמראה מהירה של החוג לכלכלה.

את כל המשימות האלו ביצע שפירא כאיש סגל צעיר בדרגת מרצה, בחלקם ללא מינוי רשמי. למרות נחישותו, לא היה הדבר עולה בידו אלמלא רכש את אמונו של הרקטור כץ שגיבה את החלטותיו מבחינה תקציבית ואקדמית. מצויד בגיבוי זה יכול היה שפירא לשים קץ לנוהג הנפסד, אך הנפוץ, של מתן הבטחות שאינן מקוימות במלואן בגלל היעדר סמכות או סתם רשלנות. בפעולותיו לחסום את המינויים הבלתי ראויים של הפרופסורים שנפלטו מא"ע הוא הותקף באופן אישי, הן בסנאט של את"א והן בעיתונות הכתובה. הרקטור עמד לצדו גם במישור זה.

לאחר שלוש שנים לכהונתו כסגן דיקן, ב-1968, חש שפירא כי מיצה את תפקידו הקריטי בהבטיחו את היסודות הראשונים הנדרשים לפיתוח הפקולטה למדעי החברה. שפירא מבקש לפנות את מקומו ולהעבירו לידיו של חבש. הבסיס שבנה יונתן שפירא מאפשר לחבש להמשיך ולבנות את הפקולטה בכיוון החיובי שבו הלכה והתפתחה מאז.

לאחר הפיגור בגיוס חברי סגל ב-1965/66 ובמחצית הראשונה של 1966/67 מתחילים מיד ברגלס וחבש במסע נמרץ לגיוס מרצים. המשימה הראשונה שהציבו לעצמם היא להקים בסיס שעליו ניתן יהיה להגיש בקשה למל"ג לאישור התואר הראשון, עם סיכוי סביר להיענות בחיוב. בשלב ראשון נפגש חבש, בעת סיורו בארה"ב, עם איתן ששינסקי, דוד לבהרי, מנחם יערי, יורם בן-פורת ומאיר חת, שהיו בשלב לימודי הדוקטורט באוניברסיטאות מובילות בארה"ב, ומציע להם להצטרף לחוג החדש. גם פנייה זו, כמו הפנייה המוקדמת של הזוטרים לבן פורת וראובן גרונאו, נענית בסירוב. כשברגלס וחבש מבינים שאין סיכוי לפתור את בעיית הסגל לזמן ארוך, ולאור הדחיפות בגיוס סגל בעל תואר שלישי בהיקף וברמה הולמת להוראת לימודי תואר ראשון ואף ליצירת בסיס ללימודי תואר שני פונה ברגלס, בתיאום עם חבש, לאיתן הוכמן ולאורי רגב שהשלימו לימודי תואר שלישי בברקלי, לגדעון פישלזון שסיים תואר שלישי באוניברסיטה של צפון קרולינה - צ'פל היל, ולשלמה מאלט (לימים מיטל) שסיים תואר שלישי בפרינסטון. ארבעתם נענים בחיוב ומקבלים מינוי לקראת שנת הלימודים המתחילה בסתיו 1967. רשימת המינויים לקראת תחילת השנה השלישית כוללת כבר שישה חברי סגל בעלי תואר שלישי. בשנת הלימודים 1967/68 עומד אפוא לרשות החוג סגל מורים המסוגל לבצע את התכנית לתואר ראשון שגובשה ב-1966/67, תוך החלפת הקורסים של שנה ג' במימון ושיווק בקורס חדש, "כלכלת הפירמה", והתוספת החשובה של אקונומטריקה ללימודי הבחירה.[34]

לבד ממורים עם מינוי מלא, תרמו להוראת התכנית בשנה זו גם מורי השלוחה לשעבר, עטיה והלוי. עם תכנית הלימודים זו, לאחר שבוצעה בפועל, יכול היה כבר החוג לפנות למל"ג ולבקש

34 "כלכלת הפירמה" היה קורס חדש שנבנה ע"י חבש ועסק בישום "תורת המחירים" לפתרון בעיות קונקרטיות של הפירמה. קורס כזה לא היה קיים בחוג לכלכלה בא"ע.

הסמכה להעניק תואר ראשון. ואכן, ברקאי שמתמנה מטעם המל"ג לבדוק את כשירותו של החוג החדש ממליץ למל"ג בקיץ 1968 להסמיך את החוג לכלכלה להעניק תואר ראשון לבוגריו. למרות זאת לא הוענקה ההכרה לפני שהסתיימה שנת הלימודים השלישית. מסיימי המחזור הראשון, שמילאו את כל חובותיהם עד סוף שנת הלימודים 1967/68, לא יכלו עדיין לקבל אישור על כך שהם זכאים לקבל תעודה מוכרת ע"י המל"ג.[35] ההכרה מוענקת רק ב-1969, עדיין לפני יוני שלאחר סיום הלימודים, שהוא המועד המקובל לחלוקת תעודות, ובכך נמנעה מבוכה מהאוניברסיטה.[36]

ג. תכנית 5-6 השנים לבניית סגל החוג ע"י ברגלס וחבש, גיבוש העקרונות למתן קביעות וקידומים והתפתחות הסגל עד שנת 2000

בד בבד עם הגיוס הבהול של מורים, שנועד לפתור את בעיית הזמן הקצר, החל ברגלס בסיועו של חבש לפעול בדרך חדשה כדי לבנות סגל ברמה גבוהה בטווח של 5-6 שנים. פעולתם הצליחה מעבר למשוער, ובמחצית הראשונה של שנות השבעים מצטרפת לחוג קבוצת חוקרים נלהבים המעלה את החוג לרמה שאינה נופלת מזו של הא"ע, לפחות בכמה תחומים, וזאת עוד לפני שמלאו עשר שנים להקמתו. יחד עם זאת מתגבשת מדיניות נוקשה ביחס למתן קביעות ולקידומים המעמידה רף גבוה שאינו מאפשר התדרדרות או אפילו קפיאה במקום, לפחות בשלושת העשורים הראשונים לקיום החוג.

לשם ביצוע תכניתם פנו ברגלס וחבש למספר תלמידים שהצטיינו בלימודי התואר השני בא"ע וכן לתלמידי תואר שלישי שהצטיינו בלימודיהם במחלקות לכלכלה המובילות בארה"ב והציעו להם תמיכה כספית לצורך מימון לימודי הדוקטורט, או להשלמתם, וזאת בתמורה להתחייבות להצטרף לחוג. עם הקבוצה הראשונה נמנו יואל מוקיר, אלישע פזנר, יעקב פרנקל, אלכס צוקרמן, וכן עדי קרני שעבד לאחר תום לימודיו ביחידה של ברגלס במשרד הביטחון. עם הקבוצה השנייה נמנו יצחק ארליך, וייס ורזין, שלמדו לקראת תואר שלישי בקולומביה, סטנפורד ושיקגו. להוציא את מוקיר חזרו כולם ארצה מיד, או לאחר שהות של שנה באוניברסיטה אמריקאית, כדי להצטרף לחוג. שלושה מהם עזבו לאוניברסיטאות בארה"ב, מי אחרי תקופה קצרה (ארליך ופרנקל) ומי אחרי זמן יותר ארוך (קרני). אל המגויסים הללו נוספו שני תלמידים מצטיינים באת"א, הלפמן וצדקה.

הראשון שמצטרף לחוג מבין הקבוצה של תלמידי תואר שלישי שאליהם פונה ברגלס במסגרת תכנית 5-6 היה וייס, שאתו נפגש לראשונה חבש בסטנפורד בעת סיורו בארה"ב לחיפוש מעמדים ודן אתו על האפשרות להצטרף לחוג. מאוחר יותר, עם תום לימודיו ב-1968, שולח לו ברגלס

---

35 יצחק אורון, שסיים את לימודיו בהצטיינות, לא יכול היה להציג אישור כזה כשביקש להתקבל ללימודי התואר השני בכלכלה בא"ע. רק היכרותו האישית עם חברי ועדת הקבלה, שעמה נימנו מוריו לתואר הראשון באת"א, אפשרה את קבלתו ללא אישור פורמלי מטעם את"א על זכאותו לתואר ראשון.

36 המועד המדויק של ההכרה עדיין לוט בערפל. כותב שורות אלו לא יכול היה לקבל את הנתון הזה, לא מהארכיון ולא מהמזכירות האקדמית של את"א ואף לא מהמל"ג (מטעם המל"ג נמסר לו באמצעות מנואל טרכטנברג כי החומר עלה באש בשרפה של הארכיון במעלה אדומים...).

מכתב בהול ובו בקשה להצטרף לחוג החדש (לפי וייס ברגלס משתמש במונחים כמו "אני זקוק לך" כדי להדגיש את דחיפות העניין). וייס מוותר על ההצעות שהיו לו מסטנפורד ומפרינסטון, חוזר ארצה ומצטרף לחוג. השני בקבוצת תלמידי הדוקטורט שחוזר ארצה הוא רזין שאליו פונה ברגלס עוד ב-1967 ומבטיח לו מלגת לימודים. עם סיום לימודיו הוא מבקש מברגלס להישאר תקופה מסוימת בארה"ב לשם צבירת ניסיון. הוא מתמנה ל-assistant professor באוניברסיטת מינסוטה ולאחר שנה, לקראת שנת הלימודים 1970/71, חוזר ארצה ומצטרף לחוג. השלישי מקבוצה זו, יצחק ארליך, מצטרף לחוג ב-1971 אך חוזר לארה"ב לאחר שנה. קבוצת מסיימי הדוקטורט מבין בוגרי התואר השני בא"ע מצטרפת לחוג בשנים 1971/72 ו-1972/73 ובהם פרנקל (אשר חוזר לשיקגו אחרי ארבע שנים), פזנר, צוקרמן וקרני (האחרון עובר לג'ון הופקינס ב-1986).

לקראת שנת הלימודים 1974 חוזר הלפמן עם סיום לימודיו ומצטרף לחוג, ושנה לאחר מכן מצטרף צדקה. סיפור גיוסם לסגל המחלקה של צדקה והלפמן מעיד על היוזמה והנחישות בכל הקשור לגיוס סגל שבו היו מעורבים לובין, ברגלס וחבש.

ב-1968, בחופשה שבין השנה השנייה והשלישית ללימודי התואר הראשון בחשבונאות וכלכלה, עובד צדקה אצל רו"ח סומך כאשר מעייניו נתונים לקריירה בתחום לימודי ראיית חשבון (באותה עת, לימודי הכלכלה נחשבים ע"י חלק מתלמידי התכנית לכלכלה וחשבונאות כנטל שנכפה עליהם כדי לתת נופך אקדמי לעיסוק במקצוע שבו עיקר עניינם). בשלב זה מקבל צדקה שיחת טלפון מפתיעה ממורו לכלכלה, לובין, שבה הוא מציע לו להיפגש עם ברגלס (לפני כן מפנה לובין את תשומת לבו של ברגלס לפוטנציאל הגלום בתלמידו ומציע לו להיפגש אתו). ברגלס מזמן את צדקה לשתי פגישות, הראשונה התקיימה באותו קיץ והשנייה בסוף שנת לימודיו השלישית. בפגישות אלו ברגלס מציע לצדקה להמיר את לימודי הכלכלה והחשבונאות בכלכלה וסטטיסטיקה במטרה לצרפו לעתודה מקרב תלמידי החוג האמורים להחליף את המורים מא"ע לאחר השלמת לימודי הדוקטורט שלהם בארה"ב. כמו וייס גם הוא אינו יכול לסרב לבקשתו של ברגלס המתואר על ידו כ"...אדם מרשים מאוד". צדקה ממלא את התנאים שדורש ברגלס, ויחד עם זאת פונה לכל האוניברסיטאות המובילות כדי להתקבל לתכנית הדוקטורט. הוא נענה בחיוב מכולן, אך ללא הבטחת מלגה בשנה הראשונה (צדקה משער כי ייתכן שידעו כי החוג בת"א יממן את לימודיו). הוא בוחר ב-M.I.T, וברגלס מבטיח לו מלגה נדיבה.

חברו, הלפמן, שהתחיל את לימודי התואר הראשון שנה אחרי פתיחת התכנית לתואר ראשון, המשיך את לימודיו ללא הפסקה לתואר השני שזה רק נחנך בחוג לכלכלה של את"א, תוך כדי לימודיו הוא פונה לאוניברסיטת הרווארד בארה"ב כדי להתקבל ללימודים מתקדמים. פנייתו נענית בחיוב ומובטחת לו מלגה. כשהוא מגיע להרווארד, הוא מוצא עצמו מוכן ללימודים לא פחות מהסטודנטים המקומיים.

לכאורה היה בשני המקרים האלו הישג מרשים לחוג שאך זה מלאו שש שנים להקמתו. אך מבלי לזלזל בתרומה הסגולית של המורים עם מינויים בחוג עצמו, נזקקו עדיין גם הלפמן וגם צדקה להמלצות של מרדכי קורץ, שהיה פרופסור בסטנפורד, והאחרון גם להמלצתו של איתן ששינסקי מא"ע. אך לא עבר זמן רב עד שלהמלצותיהם של חברי החוג היה משקל מספיק כדי להבטיח קבלה של בוגרי החוג לאוניברסיטאות הטובות ביותר.

תכנית 5-6 השנים אמורה הייתה לבטל את צורך החוג להזדקק לסיוע משמעותי ממורים של א"ע וזאת ע"י החלפתם במגויסים החדשים. ואכן בין 1967/68 ל-1975/76 מתגבש סגל היכול

כבר לשאת במעמסה של הוראה לקראת התארים הגבוהים ובהם ברגלס, הלפמן, וייס, ג'ון פלנדרס, צדקה, צוקרמן, קרני, רזין ודוד שמיידלר.[37]

שנת 1974 היא שנה קריטית שבה החלה להתגבש עמדת החוג ביחס למינויים, לקידומים ולמתן קביעות. בגיבוש המדיניות ובביצועה מילא רזין, שהיה אז ראש החוג, תפקיד מרכזי. עמדתו שנתמכה ע"י הדיקן, ברגלס, וחברי החוג עם קביעות ובהם, בין השאר, וייס, פזנר, פרנקל, קרני ושמיידלר הייתה כי יש לקבוע רף גבוה למתן הקביעות ע"י אימוץ הקריטריונים המקובלים באוניברסיטאות המובילות בעולם. לשם כך נתבקשה חוות דעת של כלכלנים מובילים בתחום התמחותו של המועמד. להערכת חוות דעת חיובית ניתן בחוג משקל זעום אם לא התייחסה ספציפית לעבודותיו של המועמד.

גובהו של הרף לא היווה מכשול אפקטיבי לקבוצה של תלמידי התואר השני שסיימו לימודיהם בירושלים, לאלו שגויסו כבר בהיותם תלמידי תואר שלישי מצטיינים בארה"ב ולשני מצטייני תכניות לימודי הכלכלה באת"א. לכולם היו אלטרנטיבות אטרקטיביות בארה"ב (רובם מימשו אותן בפועל לפני פרישתם לגמלאות או אחריה), אך הוא היה מכשול לכמה מחברי הסגל האחרים שהתמנו קודם להצבת הרף הגבוה. לגביהם התעוררה דילמה אתית הכרוכה ביישום רטרואקטיבי של המדיניות החדשה. לאחר לבטים הוחלט בכל זאת להחיל את העקרונות הללו רטרואקטיבית. בין השאר הוצדקה החלת המדיניות על מינויים קודמים בכך שאילו היו נשארים בחוג אלו שנשללה מהם הקביעות, ספק היה אם היו מרגישים בנוח בחוג שבו נקבעת הרמה לפי הלפמן, וייס, צדקה, רזין ושמיידלר, בעוד שבחוגים לכלכלה במוסדות אחרים יכלו לעשות חיל, כפי שאכן קרה, לפחות בכמה מקרים. יחד עם זאת נעשה מאמץ לצמצם ככל שניתן את הפגיעה הסובייקטיבית באלו שקביעותם לא אושרה (נמצאה דרך ע"י ראש החוג, רזין, והדיקן, ברגלס, שאמורה הייתה למנוע את עיקר הפגיעה, למשל ע"י הפרדת ההחלטה בדבר הקביעות מההחלטה על קידום בדרגה).

מובן שהצבת הרף הגבוה לא חלה על מי שקיבל קביעות טרם הצבתו אלא רק על מי שמועד הדיון בקביעותו חל לאחר הפעלת הקריטריון. בלוח 1 ניתן לראות כי אחוז מקבלי הקביעות מבין אלו שנתמנו בעשור הראשון הגיע ל-82% לעומת 48%–50% בתקופה שחלפה מסוף העשור הראשון עד שנת הלימודים 2000/2001. האחוז הגבוה של מתן הקביעות בעשור הראשון נבע בחלקו מהמינויים עם קביעות באותו עשור, אך בעיקר בזכות הקבוצה המצטיינת שנבחרה במסגרת תכנית חמש-שש השנים. האחוז הנמוך של הענקת הקביעות בעשור השני נבע משני גורמים: הצבת רף נמוך יחסית למינויים תוך הפעלה בלתי מתפשרת בקשר לגובה הרף בעת מתן הקביעות. מדיניות משולבת זו אפשרה לתת הזדמנות גם למי שלא הגיע כבר בראשית דרכו להישגים מרשימים, וזאת מבלי לקחת סיכונים אם תתבדנה הציפיות מהמועמד בהגיע מועד ההחלטה על קביעות.[38] שלא כמו במינויים הראשונים שלאחר הקמת החוג, מי שקיבל מינוי ידע בבירור מהם התנאים לקביעות ומה הסיכון שהוא לוקח עם קבלת המינוי בחוג ולא במקום אחר או בקריירה אחרת.

במחצית השנייה של שנות השמונים התעוררה שאלה עקרונית בקשר למתן הקביעות, כאשר המועמד שעניין קביעותו נידון עלה מכמה בחינות על מועמדים שקיבלו קביעות בתקופה קודמת סמוכה. יחד עם זאת, בהינתן האיוש של הסגל בתחום התמחותו, הוא היה פחות טוב מהקבועים באותו

---

37 פלנדרס מצטרפת לחוג ב-1970/71 ומכהנת כראש החוג בשנים 1972/73 ו-1973/74 ושמיידלר מגויס ע"י יוסף יהב לחוג לסטטיסטיקה עם מינוי בחצי משרה החל מ-1971/72 בחוג לכלכלה. הוא חלוץ המתמחים בכלכלה מתמטית בחוג.

38 לפחות במקרה אחד ניתן מינוי למי שלא פרסם עד אז אפילו מאמר אחד, אך בסופו של דבר הוכיח את יכולתו ועבר ללא קושי את הרף לקביעות.

תחום. נשאלה השאלה כיצד שוקלים את צורכי החוג בגיוון התחומים לעומת יכולתו של המועמד בהשוואה עם אחרים. העיקרון שהתקבל היה להעדיף את מי שמעלה את האיכות הממוצעת של חברי הסגל העוסקים בתחומו. עיקרון זה הוא בעייתי גם אם נתעלם מקשיי היישום של קריטריון זה. שכן, יישום הקריטריון עשוי תיאורטית להביא לאבסורד הבא: נניח שבתחום מסוים יש מינוי אחד של איש סגל הטוב ביותר הקיים. אז לפי הקריטריון האמור תמיד יהיה מינוי אחד באותו תחום. לו אפשר היה לנסח את פונקציית המטרה של החוג במונחים של תפוקות התחומים השונים ואת התרומה השולית של המועמד לתפוקת התחום שבו הוא עוסק ולמדוד את המשתנים הרלוונטיים, כי אז ניתן היה לדרג את המועמדים לפי התפוקה השולית של המועמד בתחומו כפול התרומה השולית של התחום לפונקציית המטרה של החוג. זה נראה חסר משמעות מעשית, אבל בפועל כל תהליך קבלת החלטות שאינו מושפע משיקולים זרים כולל במובלע ניסיון לדרג מועמדים לפי קריטריון זה.[39]

לוח 1: מינויים, פרישה, אי קבלת קביעות 1971–2000

תקופה	מינויים	פורשים	גידול במספר חברי סגל	קיבלו קביעות בבוא העת מבין מקבלי המינויים
1974–1965	22	1	21	18 (82%)
1984–1975	16	11	5	8 (50%)
2000–1985	21	20	1	10 (48%)
2000–1965	59	32	27	36 (61%)

הערה: בחישובים לא נכללו חברי סגל שפרשו פחות משלוש שנים לאחר שנתמנו.

עד תום העשור השני להקמת החוג מתמנים (ועוברים את הרף לקביעות בבוא הזמן) יצחק זילכה, ליאו ליידרמן, צבי הרקוביץ, צבי אקשטיין ומנואל טרכטנברג, והם מוסיפים ממד נוסף לתחומי המחקר ולחוויית הלימוד.[40]

הרף הגבוה שהוצב לפני קבלת הקביעות בחוג לכלכלה באת"א הביא לכך ששיעור מתן הקביעות למקבלי המינוי באת"א היה הנמוך מבין המחלקות לכלכלה בארץ. מדיניות זו וההשלכות שלה על הרכב הסגל בחוג הביאו לכך שעד תום התקופה הנסקרת התייחסו מוסדות הפקולטה והאוניברסיטה האחראיים למתן קביעות ולקידומים באמון מלא לחוות הדעת של החוג והתחשבו בכובד ראש בהמלצותיו. ההסתייגויות המעטות מהמלצות החוג שהיו גם מגובות ע"י הפקולטה נבעו בחלקם ממניעים לא ענייניים או מחילוקי דעות בקשר להערכת חיבורים אקדמיים מסוגים שונים, למשל מהו מספר העמודים המינימלי שצריך לכלול פרסום אקדמי ע"י הוצאה מוכרת כדי שייחשב לספר (ללא קשר לצפיפות ההדפסה...).

39 הרחבה של "פתרון" זה נדרשת כאשר קיימות התמחויות בתוך התחומים.

40 ליידרמן, למשל, היה מצטיין הוראה של הפקולטה לפחות פעמיים ומצטיין רקטור לפחות חמש פעמים ברציפות. גם טרכטנברג מתגלה כמורה פופולרי.

ד. חלוקת הזמן בין שהייה בארץ לשהייה בחו"ל

לשאלת חלוקת הזמן בין שהייה בארץ לשהייה בחו"ל היה קשר לשאלת גודל החוג. שכן, בהינתן מספר חברי החוג, כל שהייה בחו"ל משמעה הקטנת הגודל האפקטיבי של סגל החוג מבחינת כוח ההוראה, הדרכת תלמידים בעבודות והשתתפות בוועדות של החוג, הפקולטה והאוניברסיטה. לעומת החיסרון הכמותי, היה לשהייה באוניברסיטאות מובילות בצפון אמריקה יתרון איכותי בהגדילה את הנגישות לחזית המחקר ולשינויים החלים בו. החוקר ששהה בהן היה מודע בזמן אמת למחקרים, ואפילו לרעיונות חדשים שטרם גובשו סופית. זה התאפשר ע"י חילופי דעות עם חוקרים מהשורה הראשונה, השתתפות בקורסים ובסמינרים שבהם הוצגו חידושים אחרונים, ובהרצאות אורחים מכל רחבי היבשת ומחוצה לה. לעומת זאת החוקר ששהה בארץ בשנות השבעים ניזון מכתבי עת, מניירות עבודה ומהתכתבות בדואר עם עמיתים. גם הכנסים שהאוניברסיטה מימנה את ההשתתפות בהם באמצעות ההקצבות לקרן ההשתלמות (הקרן לקשרי מדע בינלאומיים של היום) לא יכלו לשמש תחליף הולם לשבתונים, בהציגם בדרך כלל מחקרים שהושלמו לפעמים תקופה משמעותית לפני שנידונו בכנסים. בעיית הריחוק ממקומות יצירת הידע הוקלה במידה רבה מאז שנות ה-80 עם הנהגת השימוש במחשב האישי והטלפון הסלולרי. הכנסתם לשימוש אפשרה שימוש באינטרנט להעברת אינפורמציה, שיחות טלפון זולות ושיחות ועידה המאפשרות היום לבטל כמה מן ההשפעות של הריחוק הפיזי. גם הוצאות הטיסה הוזלו יחסית, מה שאפשר נסיעות קצרות תכופות.

הטיפול של האוניברסיטאות הישראליות בבעיית הריחוק הגאוגרפי היה באמצעות הסדר השבתון שלפיו נזקפו לזכות חבר סגל שני חודשי שבתון כנגד מילוי תפקידים אקדמיים בארץ במשך שנה. חבר הסגל היה אמור להקדיש את שנת השבתון (או חלק ממנה שהותר לו לממש) לעבודת מחקר ולהשתלמות מדעית בארץ או בחו"ל. הוא יכול היה לצאת לשבתון לסמסטר אחד כל שלוש שנים, או לשנה כל שנה שביעית. החיסרון של היציאות התכופות (כל שלוש שנים לסמסטר) היה בכך שעמדו בפני חבר הסגל שתי אלטרנטיבות לא נעימות: לצאת לבדו, או לטלטל את בן הזוג וילדיהם תוך שיבוש מהלך חייהם התקין (עבודת בן הזוג ולימודי הילדים). החיסרון של יציאה לשנה היה שהמטרה של השבתון בהגדרה היותר ספציפית שתוארה לעיל הייתה מוחמצת בחלקה.

על רקע זה נידונה בחוג המדיניות הרצויה בקשר לשהייה בארץ לעומת חו"ל לקראת סוף שנות השבעים. התקבל הסיכום הבא: שלוש שנים בארץ ולאחר מכן שנתיים בחו"ל, כשחלקן נחשב וממומן כשבתון והיתר כחופשה ללא תשלום (חל"ת) עם אפשרות לשנת חל"ת נוספת. כמובן שאילו מומש יחס זה ע"י כל הסגל בעת ובעונה אחת הייתה מצבת הסגל הממוצעת יורדת ב-40 אחוזים והיה עולה צורך מידי בגיוס כוח אדם נוסף שיפצה על הירידה הזו. אך למעשה מימשו את היחס הזה רק מעטים מחברי הסגל, וגם זאת לא בכל התקופה הנסקרת ולא בעת ובעונה אחת. יתר על כן, כספי החל"ת יכלו לשמש לשכירת מורים במינוי זמני ולמימון קורסים קצרים של אורחים מחו"ל, ובכך לפחות להקל על בעיית המחסור במורים הכרוך ביציאות תכופות.

בין שאר הנימוקים שהעלו התומכים בהסדר זה עלתה הטענה כי לשבתונים יש השפעה חיצונית חיובית, או כפי שהתבטא אחד המרואיינים "את הידע שנרכש במוסדות מובילים בחו"ל יישמנו בארץ וזה עזר לחוג להתפתח". גם אלו שלא ראו זאת כך, חששו שהגבלת חופש הבחירה של חברי הסגל עלולה לגרום לכך שחלק מהם יעבירו את בסיס הבית בתחום המחקר וההוראה לחו"ל, כפי שקרה בעבר לכמה חברי סגל שעמדו בפני הצעות אלטרנטיביות. יתר על כן, האפשרות לשמור על קשר הדוק עם חו"ל הועלתה במקרים רבים ע"י מועמדים ששקלו את הצטרפותם לחוג (אחדים שהוצע להם להצטרף לחוג לא הסתפקו בהסדר האמור).

ה. תכניות הלימודים לקראת התואר השני

תכנית התואר השני הוצעה ע"י החוג בשנת הלימודים 1969/70, שנה לאחר שהסתיים המחזור הראשון של התואר הראשון. לפיכך לא יכלו בוגרי המחזור הראשון להמשיך ברציפות את לימודיהם לתואר שני באת"א. תכנית הלימודים הורכבה משתי חטיבות. האחת כללה את לימודי החובה והשנייה לימודי התמחות. לימודי החובה כללו מיקרו ומאקרו המוגדרים כ"תיאוריה", תולדות התיאוריה הכלכלית, מתמטיקה לכלכלנים ב, מבוא לאקונומטריקה ואקונומטריקה. התלמיד אמור היה לכתוב עבודה סמינריונית או עבודת גמר לפי הנחיית המנחה ללימודי מוסמך, וכן להיבחן בחינת גמר בתיאוריה (מיקרו ומאקרו) וכן בשתי ההתמחויות (שבעת ניסוח הדרישות לא היו ידועות). רשימת ההתמחויות שהתפרסמה רק לקראת שנת הלימודים 1970/71 כללה אז מימון ציבורי, כלכלת עבודה, כלכלה אורבנית, תיאוריה של הפירמה וחקר ביצועים. חלק מהקורסים במסגרת ההתמחויות ניתנו ע"י יחידות אחרות ולא היוו חלק אינטגרלי של לימודי הכלכלה. על בסיס זה התפתחו לימודי התואר השני במשך העשורים הבאים, אם כי החל משנות התשעים חלו בהם תמורות שמצאו ביטוי בהתחזקות התיאוריה (במובן הצר) וירידת חלקם של הקורסים היותר יישומים והקורסים שהם בעלי השלכה על המדיניות הכלכלית.

השנה הראשונה של התכנית התבססה בחלקה הגדול על מורים מא"ע ובהם לבהרי, קורץ וששינסקי, שלימדו יחד עם וייס ורגב את מקצועות התיאוריה, המיקרו והמאקרו. כבר בשנה השנייה, 1970/71, עם הצטרפותו של רזין לחוג, עולה חלקם של מורי החוג על זה של המורים מהא"ע בהוראת מקצועות התיאוריה. תהליך זה שהוגדר כמטרת הפנייה של ברגלס לצדקה הושלם ב-1971/72 עם הצטרפותם של שניים מבוגרי התואר השני בא"ע שהשלימו את לימודי התואר השלישי בארה"ב (פזנר ופרנקל), וכן שמיידלר. בשנים 1972/73–1975/76 מתבססת ומתגוונת תכנית התואר השני (וגם הראשון) בקורסי בחירה נוספים עם הצטרפותם של קרני, צוקרמן, הלפמן וצדקה, למרות פרישתם של ארליך ופרנקל.

להערכתו של רזין, אין בארה"ב תכניות מקבילות לתכניות התואר השני בכלכלה המקובלות בא"ע ובאת"א. באירופה היו בעת שהגיע לתל אביב (1970) קומץ של מוסדות שהייתה להם תכנית מקבילה. התכנית של החוג התפתחה לרמה גבוהה, והתכניות של א"ע ואת"א היו הטובות ביותר מבין המקבילות להן באירופה.

ו. הקמת מכוני המחקר והקתדרות

לדברי חבש, הדבר המרכזי שאותו שאף לקדם בתפקידו כדיקן היה המחקר שהוא "הלב, העוגן ומרכז העצבים של האוניברסיטה". לשם כך חתר בתפקידו כדיקן להבטיח קיום שני תנאים לקידום המחקר. האחד הוא נוכחות באוניברסיטה מעבר למתחייב ממתן הרצאות והשתתפות בישיבות ובסמינרים בתחום עיסוקו של החוקר; השני, שבמידה מסוימת קשור בתנאי הראשון, הוא קיום תקציבים לצורך השלמת הכנסה, העסקת עוזרי מחקר ופעילויות אחרות הקשורות בקידום המחקר, כמו הזמנת מרצים מהשורה הראשונה בחזית המחקר וארגון כנסים בינלאומיים העוסקים בחידושים בתחומי המחקר השונים.

התנאי הראשון אמור היה להגדיל את האינטראקציה בין החוקרים שמדרך הטבע התעניינו בתחילת דרכם בתחום שבו כתבו את התיזה. נוכחות משותפת במתחם הפיזי של החוג אמורה היה

להרבות מפגשים וחילופי דעות מפרים בין חברי הסגל. השגת מטרה זו חייבה הקצאה של חדר לכל חבר סגל בהכנת הפרוגרמה של בניין פרץ נפתלי שנועד לאכלס את הפקולטה למדעי החברה. אולם, ביסוד הכנת הפרוגרמה עמדה התפיסה שהייתה מקובלת בעת הקמת האוניברסיטה והיא שבתחום מדעי הרוח והחברה אין צורך בחדר לכל מרצה אלא בחדרים בודדים בלבד. בהתאם לכך, הוכנה פרוגרמה שכללה בעיקר כיתות לימוד וחדרים לצורכי המנהל והספרייה; רק מספר מצומצם של חדרים נדרש בפרוגרמה לסגל. אלמלא התערב הדיקן (חבש) ונאבק בעיקשות עם שלטונות האוניברסיטה על כך ששלוש הקומות העליונות בבניין תוקצנה ברובן לחדרי המרצים, היו חוזרים מכיני הפרוגרמה על השגיאה שנעשתה בגבעת רם בירושלים (בניין קפלן). שם הוקצו למרצים רק מספר מצומצם של חדרים קטנים כך שחדר אחד אמור היה לשרת מספר מרצים וכתוצאה מכך רבים העדיפו לעבוד בבית. הטענה שהעלה חבש, ושבסופו של דבר הכריעה את הכף, הייתה שהפקולטה למדעי החברה דומה לפקולטה למדעים והתפישה של הפרוגרמה צריכה להיות בהתאם לכך. בסופו של דבר השתכנע מנכ"ל את"א, אהרן דורון, ואישר את דרישת הדיקן בקשר להקצאת שלוש מְקומות הבניין בעיקר לחדרי מרצים.

להערכת חבש, שינוי זה בפרוגרמה היה קריטי ליצירת תנאים לאופי המחקרי של הפקולטה למדעי החברה. ואכן, לפחות בכל מה שנוגע למחלקה לכלכלה, הביאה השהייה המשותפת בקמפוס להפריה הדדית שמצאה ביטוי במחקרים משותפים והרחבת תחומי ההתעניינות של חלק לא קטן מחברי הסגל. ארוחת הצהריים המשותפת הייתה אחד המוסדות (במובן הסוציולוגי) שהתבססו בעקבות השהייה המשותפת בקמפוס. בארוחות אלו נידונו נושאים שונים, החל במדיניות הכלכלית בישראל, וכלה בוויכוחים על תקפות המסקנות במאמרים שראו אור לאחרונה.

רוב המרואיינים שהתייחסו לאינטראקציה המחקרית בחרו להפליג בחשיבותה. בין השאר נאמר: "האינטראקציה המחקרית הייתה הדבר הכי יפה בחוג" (צדקה); "שיתוף הפעולה הזה היה הדבר הייחודי של המחלקה, גם ביחס לאוניברסיטאות מערביות, והגורם העיקרי לזינוקה כמעט למקום הראשון מחוץ לארה"ב, בתקופה של בידוד אקדמי" (רזין); "זאת הייתה תקופת זוהר של החוג – אנשים צעירים ואווירת מחקר יוצאת מן הכלל. היו בקרבנו שיתופי פעולה רבים בכתיבת מאמרים ובעזרה הדדית" (הלפמן).[41]

חבש פעל בנחישות ובהצלחה יוצאת דופן לקיום התנאי השני, כלומר השגת מקורות מימון לשם הקמת מכוני מחקר. הסיפור המרתק של פעולתו בתחום זה על רקע אופן המשטר הכלכלי ששרר בישראל מובא להלן.

מכון פורדר

כאמור, היה צורך בקידום המחקר אבל לא הוקצו לשם כך תקציבים. חבש מבין שהדרך היחידה לגיוס מקורות מימון למחקר הוא השגת תרומות. כדי להיות אפקטיבי הוא מחליט להיעזר בפנחס ספיר שהיה שר האוצר ובעל השפעה רבה על ראשי המשק.[42] כמי שמקורב בעיקר לאנשי מעשה לא

41 וייס מסייג את האינטראקציה המחקרית בכך שהייתה בעלת אופי אופקי. מכיוון שקבוצת החוקרים בחוג הייתה הומוגנית: "כמעט שלא הייתה אינטראקציה אנכית (חברי סגל חדשים שמשתפים פעולה עם חברי סגל בכירים)".

42 ספיר בנה את התעשייה הישראלית והחליט על הקצאת התקציבים. כפי שחבש מנסח את זה: "הוא שלט בכלכלה עד שנת 74".

היה ספיר מודע לנושא המחקר וחשיבותו למצוינות אקדמית של המוסדות להשכלה גבוהה, אם כי רצה להיות מקובל, אם להשתמש במטבע לשון של היום, גם ע"י אנשי אקדמיה. בהתאם לכך פעל חבש בזהירות כדי לקרב אותו לנושא המחקר. כבר בראשית כהונתו כדיקן הזמין חבש את ספיר לארוחת ערב עם המרצים הצעירים בפקולטה. ספיר התבשם מהעובדה שאקדמאים מזמינים אותו. חבש ניצל את הפגישה להסביר לשר מדוע המחקר חשוב, ושלשם קידומו דרושים תקציבי מחקר. לאחר מכן, הזמין חבש את ספיר לפגישה עם חברי החוג לכלכלה לשם דיון על המדיניות הכלכלית. גם הפעם נענה ספיר בשמחה.

זמן מה לאחר פגישות אלו, ביוני 1970, נפטר ד"ר ישעיהו פורדר, יו"ר בנק לאומי לישראל. חבש ראה כאן הזדמנות להנצחתו בהקמת מכון למחקר כלכלי על שמו. הוא נפגש עם מנכ"ל הבנק, ארנסט יפת, ואמר לו כי בכוונתו לגייס מיליון לירות, וביקש שבנק לאומי יעניק למטרה זו חצי מיליון לירות (ששוויים במונחים של היום הוא 7.3 מיליון ש"ח) אשר יקלו על השלמת הסכום למיליון לירות מתרומות של גופים אחרים. יפת סירב בטענה שהוא מעדיף לחלק מלגות על שמו של ד"ר פורדר. חבש ביקש פגישה עם ספיר ונענה גם הפעם. בבואו מצא כארבעים מנהלים ואנשי עסקים מכונסים בחדר ההמתנה, והוא בתוכם, ומחכים לפגישה עם ספיר שבה הוקצתה רבע שעה לגולגולת. כשהגיע תורו, הסתבר כי למעלה ממחצית הזמן עסק עדיין ספיר במענה לטלפונים. בכל זאת הצליח חבש לספר לו בקצרה על הפגישה המאכזבת עם יפת וביקש את עזרתו. ספיר השיב ש"יהיה בסדר" ובזאת הסתיימה הפגישה. לאחר מספר ימים מקבל חבש טלפון מיפת שמבשר לו כי הדירקטוריון של בל"ל החליט לתרום רבע מיליון לירות להקמת מכון פורדר. בידעו שסכום זה אינו מספיק, מרים חבש טלפון לספיר, מודה לו מאוד על הסיוע שלו אך מוסיף כי לאכזבתו הסכים יפת לתת רק רבע מיליון במקום חצי מיליון לירות. ספיר כמנהגו משיב "יהיה בסדר". לאחר מספר ימים מקבל חבש שוב שיחת טלפון מיפת שבה הוא מודיע לו כי הדירקטוריון שקל מחדש את הנושא והחליט להכפיל את הסכום.

עם סכום מובטח בגודל זה חבש מצליח לגייס מבנק דיסקונט מאה אלף לירות, וכן תרומות נוספות מתעשיינים ומחו"ל, וזאת גם בעזרתו של יפת עצמו. בסופו של דבר גויסו מיליון הלירות שחבש תכנן לגייס וב-1971 הוקם מכון פורדר. המכון הוקם כעמותה עצמאית, מאחר שטרם נוסחו תקנונים למכונים באוניברסיטה. הכסף הופקד בבנק לאומי, והריבית מימנה את פעילות המכון. ניתנו הקצבות למורים לצורכי העסקת עוזרי מחקר וכן להשלמת שכר (שהיה נמוך) כדי שלא יצטרכו לעבוד בעבודה נוספת, וכן הועסקה מזכירה שהדפיסה את המאמרים כניירות עבודה שנשלחו במתכונת זו, או לאחר שכתוב, לפרסום בכתבי העת בכלכלה. כדאי לציין כי באותה עת טרם היו מחשבים והכנת מאמר למשלוח הייתה מסובכת הן בשלב הכתיבה והעריכה והן בשלב ההדפסה. בזמן הכתיבה והעריכה היה "גזור והדבק" של המחשב נעשה פיזית ע"י גזירה במספריים והצמדה ב"שדכן". ההדפסה נעשתה ע"י מכונת כתיבה שחרטה את האותיות בנייר הדפסה (סטנסיל). תיקונים בוצעו ע"י סתימת החריטה בשעווה אדומה וחריטה מחדש; הגהה חייבה בדיקה מול האור של החריטה המתוקנת. הטכניקה השתפרה עם השימוש בנייר שניתן לבצע בו תיקונים שאינם כרוכים בחריטה בתוך שעווה (שימוש בנייר מולטיליט). רק ב-1980 נכנס המחשב האישי לשימוש, וכספי פורדר אפשרו את רכישת המחשבים לחוקרים.

ככל שהתרחב החוג הלכה והצטמצמה ההקצבה לחוקר (עד אז התחלקו ההקצבות באופן שווה בין חברי הסגל). לאחר מכן השתנתה המדיניות כך שההקצבה לכל חבר סגל חדש הוגדלה במשך כמה שנים על ידי קיצוץ בהקצבה לחברי הסגל הוותיקים. מדיניות זו נועדה לאפשר לחברי הסגל החדשים להתמסר באופן בלעדי למחקר, למרות שכרם הזעום בראשית דרכם, וזאת כדי שיוכלו לעמוד בדרישות החמורות למתן קביעות בעת שסוגיה זו תעמוד על הפרק.

בעת כהונתו כנשיא האוניברסיטה (1975–1983) גזר חבש על עצמו להימנע מגיוס כספים לחוג לכלכלה. למשל, מתוך 40 קתדרות שגייס אף לא אחת הייתה מיועדת לחוג לכלכלה. בהמשך תידון הקמת מכוני מחקר שהוקמו בתקופת כהונתו כנשיא ועברו לרשות החוג לאחר תום כהונתו ב-1983.

מכון ספיר

ביולי 1975, מספר שבועות לאחר כניסת חבש לתפקידו כנשיא, נפטר ספיר. חבש מקים את "מרכז ספיר לפיתוח" (ולא "לכלכלה", אם כי אנשי החוג היו יכולים לקבל תמיכה למחקר בנושאי פיתוח), מתקבלות תרומות מבנקים ומתעשיינים. מובטח סכום גדול, אך חלק ממנו נשחק ריאלית כיוון שחולף זמן ממושך בין ההבטחה לתרום לבין מימושה ובינתיים מתחוללת אינפלציה. המרכז נוהל בעיקר ע"י אנשי החוג לכלכלה. אחרי פרישתו של חבש מהנשיאות המרכז מועבר לחסות החוג לכלכלה, אם כי נשאר פתוח גם לחוקרים חיצוניים.

מרכז ספיר קיים מספר רב של ערבי עיון (128 מאז 1979) בנושאים כלכליים הנוגעים למשק הישראלי, וכן 26 כנסים וועידות בינלאומיות בנושאים שונים שהניבו 11 ספרים, מהם 9 בהוצאות האקדמיות Academic Press, Cambridge University Press, MIT Press.

מכונים נוספים וגיוס קתדרות

כנשיא, חבש פועל להקמת מכון מחקר לשיתוף פעולה כלכלי במזרח התיכון לכשייכון שלום. הרעיון עורר עניין בקרב היהודים העשירים בארה"ב. בראשית קיץ 1978 הוא נפגש עם ארמנד המר. הפגישה התקיימה אחרי ביקור סאדאת בארץ, מספר שבועות לפני ועידת קמפ דיוויד. כמי שהקים ופיתח את חברת הנפט אוקסידנטל פטרוליום שהתעשרה מגילוי הנפט בלוב הייתה להמר יכולת לתרום סכומים גדולים, אבל הוא נמנע מלתרום לישראל בגלל קשריו עם קדאפי (לפי השמועות הוא תרם מיליוני דולרים אבל לא בשמו). חבש אומר להמר שהוא מאמין שיהיה תהליך שלום ויהיה אפשר ליזום שיתוף פעולה כלכלי עם מצרים וירדן, ומבקש את עזרתו בהקמת מכון המחקר. אחרי כחודשיים הושג הסכם קמפ דיוויד. חבש נפגש עם המר שנית, זמן מה לאחר מכן. בשלב זה המר מתלהב מהרעיון להקמת המכון לשיתוף פעולה כלכלי במזרח התיכון ומחליט לצאת בגלוי ולהוביל את הפרויקט. לבקשתו, מוזמנים כל עשירי היהודים בלוס אנג'לס לארוחת צהריים עם המר. בשבילם הייתה זו חוויה מיוחדת, כי עד אותו מועד סירב המר להופיע בציבור למען ישראל. בארוחת הצהריים תורמים המשתתפים כמיליון דולר והמר מוסיף אותו סכום. כך נוסדה קרן המר למחקרי שיתוף פעולה בתנאי שלום במזרח התיכון. הסכומים לא היו מיועדים ישירות לחוג לכלכלה, אולם אפשרו לבצע מחקרים בנושא הזה. את הקרן ניהלו במשותף פישלזון והירש. נוסף לכספים שגויסו בעזרתו של ארמנד המר גייס חבש בעזרת יונה אטינגר קרן בת חצי מיליון דולר מרובין, אותה צירף חבש לפעילותה של קרן המר.

הקרן פעלה בהצלחה והכינה הצעות לשיתוף פעולה שחלקן התגשמו בפועל, כגון יבוא הגז ממצרים ומפעלי הטקסטיל שהקים דב לאוטמן (דלתה) במצרים ובירדן. ב-1993, לאחר הסכם אוסלו, הוקמה ועדה רב לאומית לפיתוח שיתוף הפעולה הכלכלי. קרן המר מסרה את כל המלצותיה לוועדה ובכך השלימה הקרן את מטרותיה. בשלב זה פועל חבש כדי להעביר את כספי הקרן לחסות

בית הספר לכלכלה על שם ברגלס ולהעמיד את האמצעים לטובת המחקר הכלכלי שבוצע במסגרתו. לשם כך הוא פונה לנשיא דאז, יורם דינשטיין, ומקבל את הסכמתו. מאז מהווה הקרן חלק מקרנות המחקר של בית הספר.

לקראת תום פעולותיו כנשיא, חבש מתחיל לפעול לגיוס ישיר של כספים לבית הספר (אז עדיין "החוג לכלכלה"). כך הוקמו קרן ראוץ' וקרן רובינשטיין המיועדת להכנת מצגות פופולריות של סוגיות כלכליות. כמו כן עם תום כהונתו כנשיא פועל חבש להגדלת כספי המחקר שלרשות מכון פורדר ומקבל מספר תרומות מבנק לאומי, ומגייס סכום נוסף ממשפחת סאקלר למימון הקמת מכון למחקר כלכלי ע"ש סאקלר, המסופח למעשה למכון פורדר.

כמו כן, לאחר פרישתו מהנשיאות, חבש מגייס שלוש קתדרות לחוג לכלכלה: קתדרה מיוחדת לכלכלת שלום ע"ש וייספלד (קתדרה כפולה בגודלה), הקתדרה לתיאוריה כלכלית ע"ש זלצברג והקתדרה לשווקי הון בין לאומיים ע"ש הנרי קאופמן. בנוסף, עם פרישתו של חבש מהנשיאות, גייסה מוניקה בנדרלי, שהייתה ממונה על גיוס הכספים בצרפת ואיטליה, קתדרה ע"ש שרייבר לכלכלה ציבורית (גם היא קתדרה כפולה בגודלה). לאחר מכן פוצלה הקתדרה הכפולה לשתי קתדרות רגילות: קתדרה לכלכלה ציבורית ע"ש שרייבר וקתדרה לתורת ההחלטות ע"ש שרייבר. גם קרן רובינשטיין הוסבה לאחר מספר שנים לקתדרה לכלכלה ע"ש רובינשטיין.

לסיכום פועלו של חבש בתחום גיוס הכספים לשם עידוד המחקר בחוג לכלכלה, היום עומדות למטרה זו קרנות מחקר בהיקף של כ-50 מיליון ש"ח (מכון פורדר, מכון סאקלר, מרכז ספיר, קרן המר, קרן רובין, קרן ראוץ') וכן שש קתדרות. כמו כן גייס חבש מאליעזר פישמן 2.5 מיליון דולר ששולמו בשיעורים של 250,000 דולר לשנה למימון "תכנית הדוקטורט ע"ש אליעזר פישמן".

ז. התבססות מעמדו של החוג בפקולטה, באוניברסיטה, בארץ ובעולם

עוד לפני התגבשות תכנית הלימודים המסודרת, המבוססת בעיקרה על הוראת חברי הסגל של החוג, ובטרם התגלו הישגיו של החוג בתחום המחקר, מתחזק מעמדו של החוג בפקולטה ובאוניברסיטה. להתפתחות זו תרמה ההערכה הרבה שזכו לה ברגלס וחבש.

לקראת שנת הלימודים 1968/69 מתעוררת השאלה של מינוי דיקן עם סמכויות מלאות. מאחר שמצד אחד נבצר משפירא, שהיה בדרגת מרצה בלבד, לקבל מינוי פורמלי כדיקן עם סמכויות מלאות (עד אז היה סגן דיקן ששאב את סמכויותיו ישירות מהרקטור), ומצד שני לא נמצא בעל דרגת פרופסור שיוכל להחליפו, לבד מחבש שהיה כבר בתהליכי קידום לפרופסור חבר. על רקע זה פונים ברגלס ושפירא לחבש ומפצירים בו לקבל עליו את תפקיד הדיקן. מכיוון שלא היה לו ניסיון ניהולי חבש מהסס בהתחלה, אך בסופו של דבר נענה ומקבל על עצמו את תפקיד הדיקן החל מאוקטובר 1968. בשנתיים הבאות ממלא הצוות ברגלס וחבש את תפקידי ראש החוג והדיקן, אותם תפקידים שמילא ללא הצלחה לרנר בשנה הראשונה להקמת החוג.

עד למינויו של חבש לדיקן הייתה בתוך האוניברסיטה מעין חלוקה פוליטית בין הפקולטה למדעים, שכללה גם את מדעי החיים, לבין מדעי הרוח ורפואה. לפקולטה למדעי החברה לא הייתה כל השפעה על הנעשה באוניברסיטה. היה זה פועל יוצא מכך שבשלוש השנים הראשונות להקמתה היו לעומד בראשה סמכויות מוגבלות בלבד (להרשלג היה מעמד של דיקן בפועל ולשפירא מעמד

של סגן דיקן בלבד), או שהיו לו סמכויות מלאות כדיקן, אך לא גילה עניין בניצולן (לרנר). לעומת זאת, לפקולטות למדעי הטבע ומדעי הרוח היו שורשים עוד בתקופת המכונים האוניברסיטאיים ששימשו בסיס להקמת האוניברסיטה. יתר על כן, שתי פקולטות אלו שודרגו כשראשי החוגים שלהן היו דמויות אקדמיות בולטות עם מדיניות מוגדרת וכושר החלטה ולדיקנים של הפקולטות הללו היו סמכויות מלאות. בתנאים אלו לא היה סיכוי לפקולטה החדשה למדעי החברה להשפיע על הנעשה באוניברסיטה, לרבות חלוקת המשאבים. מצב זה היה דומה מבחינה מסוימת לזה שבא"ע. המסורת בירושלים הייתה שהפקולטה למדעי החברה הייתה במידה רבה תחת אפוטרופסות של הפקולטה למדעי הרוח בכל מה שקשור למינויים ותכניות לימודים, והיא השתחררה מאפוטרופסות זו רק ב-1968 (ראה מיכאלי, 2007).

מיד עם מינויו לדיקן חבש מוצא לשון משותפת עם מנהיגי החוגים למדעים (יובל נאמן – פיסיקה, יהושע יורטנר – כימיה, שלום אברבנאל – מתמטיקה). היה לו ברור שהפקולטה למדעי החברה לא צריכה להוות ספיח של מדעי הרוח (כמו בא"ע), וכי מבחינה אקדמית היא בת ברית טבעית של מדעים מדויקים. כפי שהתברר מיד עם תום כהונתו של חבש כדיקן, מטרתו לשדרג את מעמד הפקולטה לחברה בתוך את"א הושגה במלואה.

המינויים של ברגלס כראש חוג ושל חבש כדיקן מבססים את מעמדו של החוג, הן ישירות בתוך הפקולטה והן בעקיפין, ע"י ביסוס מעמד הפקולטה באוניברסיטה (השימוש במושג "ביסוס מעמד" בא לציין היענות לבקשות החוג בכל מה שנוגע למינויים וקידומים בדרגה ועל התחשבות בעמדת החוג ביחס לנושאים הנידונים במישור הכלל אוניברסיטאי). מובן כי ביסוס מעמדו של החוג לא יכול היה להסתמך רק על ההערכה האישית לשתי הדמויות המיוחדות הללו שעמדו בראש הפקולטה למדעי החברה והחוג לכלכלה. בסופו של דבר הם היו חייבים "להציג תעודות" על הישגים אקדמיים. תקופת הפריחה של שנות ה-70 בתחום ההוראה והמחקר של חלק מחוגי הפקולטה, כשהבולט בהם הוא החוג לכלכלה, סיפקה את התימוכין לביסוס מעמדה של הפקולטה ובמיוחד לביסוס מעמדו של החוג לכלכלה.

בין השנים 1978–1982 החוג התל אביבי מדורג בעולם מבחינת התפוקה המחקרית שלו במקום שנופל אך במעט מזה של א"ע (מקום 27 לעומת 25).[43] ביחס לשנים 1990–2000 נערכה השוואה לפי אותם קריטריונים ולפיהם דילג החוג של את"א ועבר את החוג של א"ע באופן משמעותי בדירוג העולמי של המחלקות לכלכלה (מקום 38 לעומת מקום 54), אם כי מסתמנת כבר ירידה של שתי המחלקות הישראליות בדירוג העולמי. בשנה זו כבר מופיעים מדדים שונים של תפוקה מחקרית, ולא בכולם הדירוג של החוג לכלכלה באת"א גבוה מזה של א"ע, אך העדיפות של את"א נשמרת כשכוללים את כתבי העת החשובים ומתחשבים במספר הציטוטים.[44] יתר על כן, קיימים כבר תחומים מוגדרים שבהם החוג באת"א עובר על פני המחלקה בא"ע, למשל תיאוריה של כלכלה בינ"ל ואספקטים מסוימים במימון ציבורי ובמאקרו.

היתרון המסתמן בתקופה זו קשור, בין השאר, במעבר קבוצה של שלושה אנשי סגל מירושלים לתל אביב. הקשר היה כנראה דו-צדדי. מצד אחד מדובר היה בקבוצה שמעלה את רמת החוג בכמה תחומים. מצד שני, קשה לשער שקבוצה זו הייתה עוזבת חוג מכובד כמו החוג בא"ע אלמלא שוכנעה שהחוג באת"א אינו נופל מזה שבירושלים, או לפחות יעלה עליו לאחר שיעברו.

---

43 ראה Hirsh, Austin, Brooks and Moore (1984).

44 ראה Coupe (2003).

ח. הערת סיכום

החוג מגיע לשיא הישגיו באמצע שנות ה-90, מספר שנים לאחר שהוא הופך לביה"ס לכלכלה ע"ש איתן ברגלס. לקראת סוף העשור החלה התדרדרות בכמה תחומים מרכזיים שבהם הצטיין החוג בעבר. ההתדרדרות לא חלה על תחום התיאוריה (במובן הצר) שהתבסס עוד יותר והפך לדומיננטי בביה"ס עם מעמד בינ"ל שאינו נופל מזה שהיה לחוג בשיא פריחתו. הבעיה הייתה שהתחומים שהתדרדרו היו ונותרו עדיין מרכזיים בלימודי הכלכלה.

קיימים חילוקי דעות ביחס לחלק מהסיבות הבלתי אמצעיות שגרמו למצב זה, וכותב שורות אלו אינו מתיימר לפסוק בנושא, אלא מותיר אותו לדיון מעמיק בעתיד.

מקורות

אוניברסיטת תל אביב, ויקיפדיה.

ארכיון לתולדות אוניברסיטת תל אביב, תולדות האוניברסיטה, 12/2/2013 (http://www.tau.ac.il/tau-archives/toldot.html).

אשל ר' (1975), "בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה", ספר תולדות האוניברסיטה, ארכיון אוניברסיטת תל אביב (לא פורסם).

גרוס נ' (2009), "האוניברסיטה העברית ושלוחותיה בתל אביב, 1950–1970", עיונים בתקומת ישראל 19, 93–119.

ידיעונים של מדעי החברה, 1965–2000, ארכיון האוניברסיטה והאתר: (http://socsci.tau.ac.il/mainspirit/index.php/student-info-18).

כהן א' (2006), ההר והגבעה, תל אביב.

"כנסים שנערכו ע"י המרכז ע"ש ספיר וספרים שיצאו בעקבותיהם" (מסמך של מרכז ספיר).

לובין ח' (1991), החוג לכלכלה – אוניברסיטת תל אביב: "עשרים וחמש שנה לספירה" (סטנסיל).

מיכאלי מ' (2007), "החוג לכלכלה באוניברסיטה העברית: ימי בראשית-מזווית אישית", הרבעון לכלכלה 54(3/4), 417–438.

עיריית תל אביב (1956), "האוניברסיטה של תל אביב" (דברים שנאמרו בטקס הכרזת "האוניברסיטה של תל אביב").

"ערבי עיון שנערכו ע"י המרכז לפיתוח ע"ש ספיר" (מסמך של מרכז ספיר).

ראיונות ע"י רוני אשל:

הרשלג יהודה (28/10/74)

יורטנר יהושע (11/04/74)

יעבץ צבי (12/5/74)

סימונסון שלמה (7/7/74)

שפירא יונתן (15/07/74)

ראיונות ע"י שאולי שרזי:

אקשטיין צבי (06/02/14)

בן שחר חיים (28/01/14)

הלפמן אלחנן (24/12/13)

וייס יורם (23/12/13)
ליידרמן ליאו (10/02/14)
צדקה אפרים (31/12/13)
רזין אסף (05/12/13)

Coupe T. (2003), "Revealed performances: Worldwide rankings of economists and economics departments 1990–2000", *Journal of the European Economic Association* 1(6), 1309–1345.

Hirsh B.T., Austin R., Brooks J. and Moore B. *(*1984), "Economics departmental Ranking: Comment", *American Economic Review* 74, 822–826.